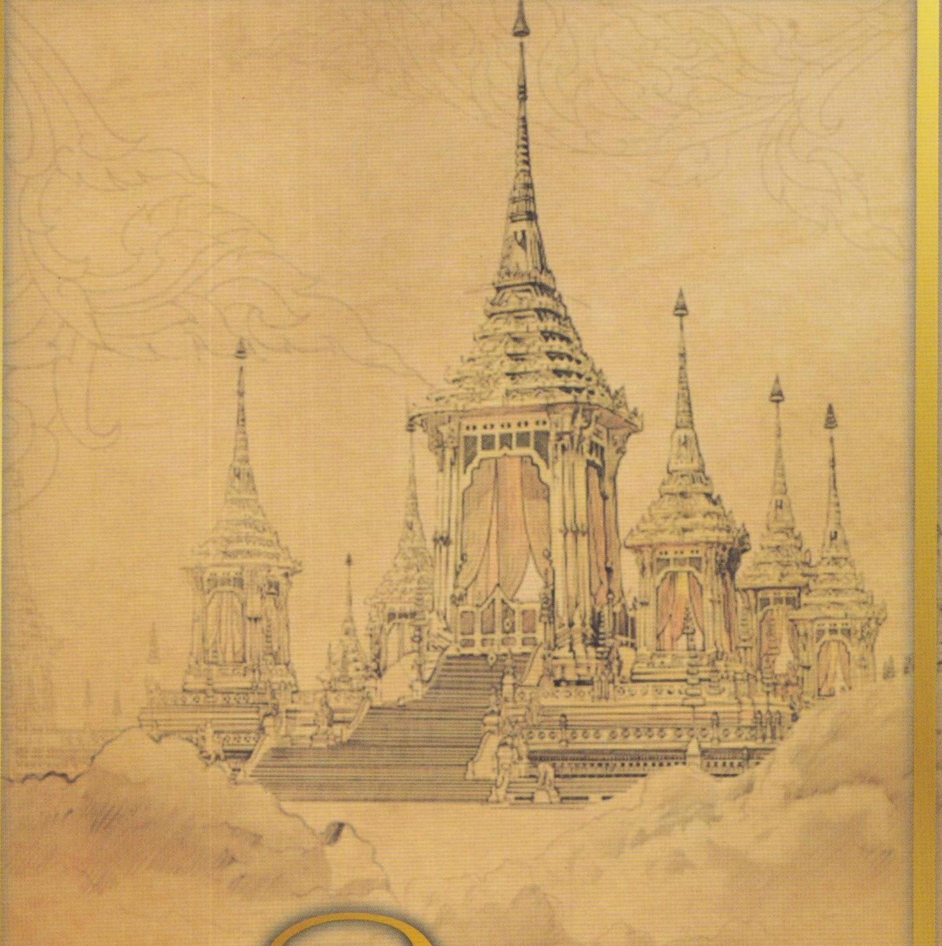
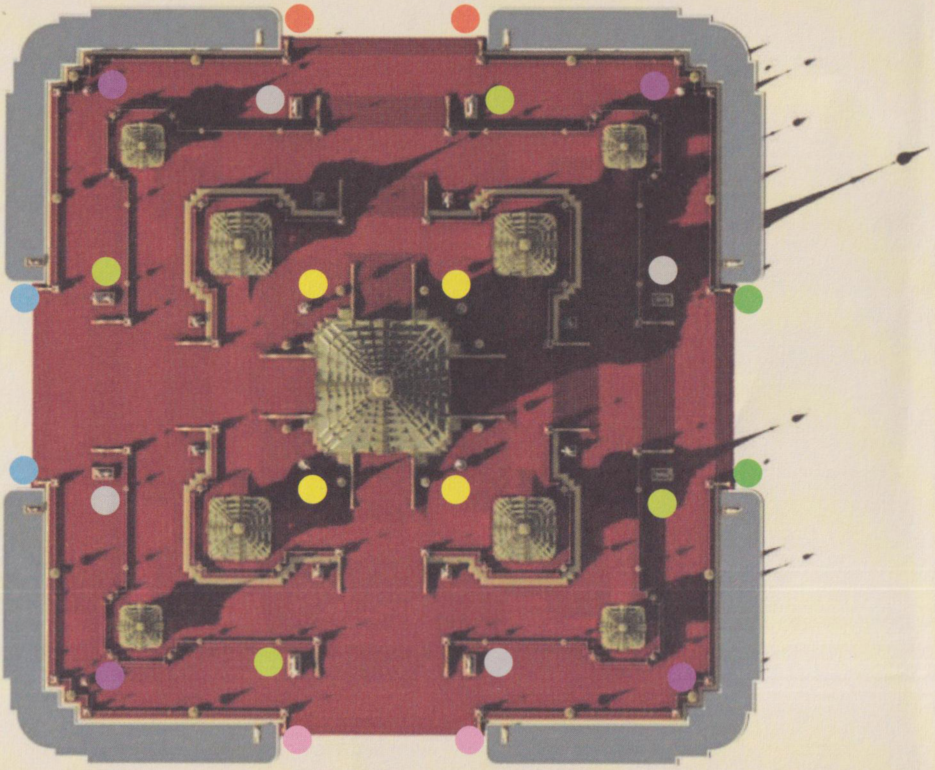

หัวใจของแผ่นดิน

หัวใจของแผ่นดิน

- ประติมากรรมมหาเทพ
- ประติมากรรมช้าง
- ประติมากรรมม้า
- ประติมากรรมโค
- ประติมากรรมสิงห์
- ประติมากรรมจตุโลกบาล
- ประติมากรรมคชสีห์
- ประติมากรรมราชสีห์

N

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
National Library of Thailand Cataloging in Publication Data
ทีมข่าวศิลปวัฒนธรรมและบันเทิง สถานีโทรทัศน์ Thai PBS.
หัวใจของแผ่นดิน.-- กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๖๐.
๕๖ หน้า.
๑.ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, ๒๔๗๐-๒๕๕๙.
I. ชื่อเรื่อง.
923.1593
ISBN 978-616-7864-19-8

หัวใจของแผ่นดิน

ที่ปรึกษา	:	ธีรภาพ โลหิตกุล
บรรณาธิการ	:	พรรณี รุ่งสว่าง
ผู้ช่วยบรรณาธิการ	:	สุริษา มุ่งมาตร์มิตร
กองบรรณาธิการ	:	ทีมข่าวศิลปวัฒนธรรมและบันเทิง สถานีโทรทัศน์ Thai PBS
ภาพโดย	:	วัฒนา อัศวภูมิ, กษิพัฒน์ ลัดดามณีโรจน์
พิมพ์ครั้งแรก	:	ตุลาคม ๒๕๖๐
จำนวนพิมพ์	:	๒๐,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ที่	:	หจก. เรือนแก้วการพิมพ์

สารบัญ

คำนิยม

กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ เกือบครึ่งปี ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เสด็จสวรรคตแล้ว แต่พระบรมฉายาลักษณ์คราเสด็จเยี่ยมพสกนิกรที่หาดราไวย์ บนเกาะภูเก็ต พ.ศ. ๒๕๐๒ ยังเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่ศาลนำมาพิจารณา แล้วพิพากษาให้ชาวเล เผ่าอูรักลาโว้ยซึ่งพักพิงบนหาดราไวย์มานาน ชนะคดีที่มีกลุ่มทุนฟ้องว่าชาวเลบุกรุกที่ดินของเขา ตามโฉนดที่อ้างว่าออกใน พ.ศ. ๒๕๓๐

ในท่ามกลางความทุกข์โศกประหนึ่งผืนแผ่นดินยังร่ำไห้ จากการเสด็จสวรรคตของภัทรกษัตริย์ ผู้เป็นที่รักยิ่ง เรายังได้ประจักษ์ถึงการเตรียมงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ตามโบราณราชประเพณี อันสะท้อนถึงความมั่งคั่งทางภูมิปัญญาด้านศิลปะทุกแขนงอันเกิดจากการสั่งสมทางวัฒนธรรมเป็นเวลายาวนาน และกลั่นออกมาจากจิตใจที่เปี่ยมด้วยความจงรักภักดีของเหล่าช่างฝีมือ ทั้งที่เป็นข้าราชการและช่างจิตอาสา เพื่อส่งเสด็จพระภูมินทร์ในดวงใจสู่สวรรคาลัย

หนังสือ **"หัวใจของแผ่นดิน"** ที่ผ่านการศึกษาค้นคว้าว่าด้วยพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ มาอย่างประณีต โดยทีมข่าวศิลปวัฒนธรรมและบันเทิง สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส จึงถือเป็นประจักษ์พยานสำคัญ ยืนยันความรุ่งเรืองเฟื่องฟูของสรรพวิชาศิลปกรรมของชาติไทย และความรัก ความผูกพัน อีกทั้งความอาลัยของราษฎรไทยที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ อย่างหาที่สุดมิได้

ธีรภาพ โลหิตกุล

คำนำ

การเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล-อดุลยเดช วันพฤหัสบดีที่ ๑๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙ นำมาซึ่งความโศกเศร้าของพสกนิกรทั้งแผ่นดิน สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ได้จัดรายการพิเศษ เพื่อน้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ และถวายอาลัยในหลวงรัชกาลที่ ๙ ผ่านการรายงานข่าว รายการสารคดี และกิจกรรมในโครงการแสงจากพ่อสู่ความยั่งยืน

หนังสือ **"หัวใจของแผ่นดิน"** ค้นคว้า เรียบเรียง และคัดสรรข้อมูลส่วนหนึ่งจากรายการสารคดีเชิงข่าว **"หัวใจของแผ่นดิน"** ผลิตโดยทีมข่าวศิลปวัฒนธรรมและบันเทิง ถ่ายทอดเบื้องหลังงานศิลป์ รวมถึงคติที่มา ตลอดจนเรื่องราวของผู้คนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการเตรียมงานสำคัญของแผ่นดิน **"พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในหลวงรัชกาลที่ ๙"**

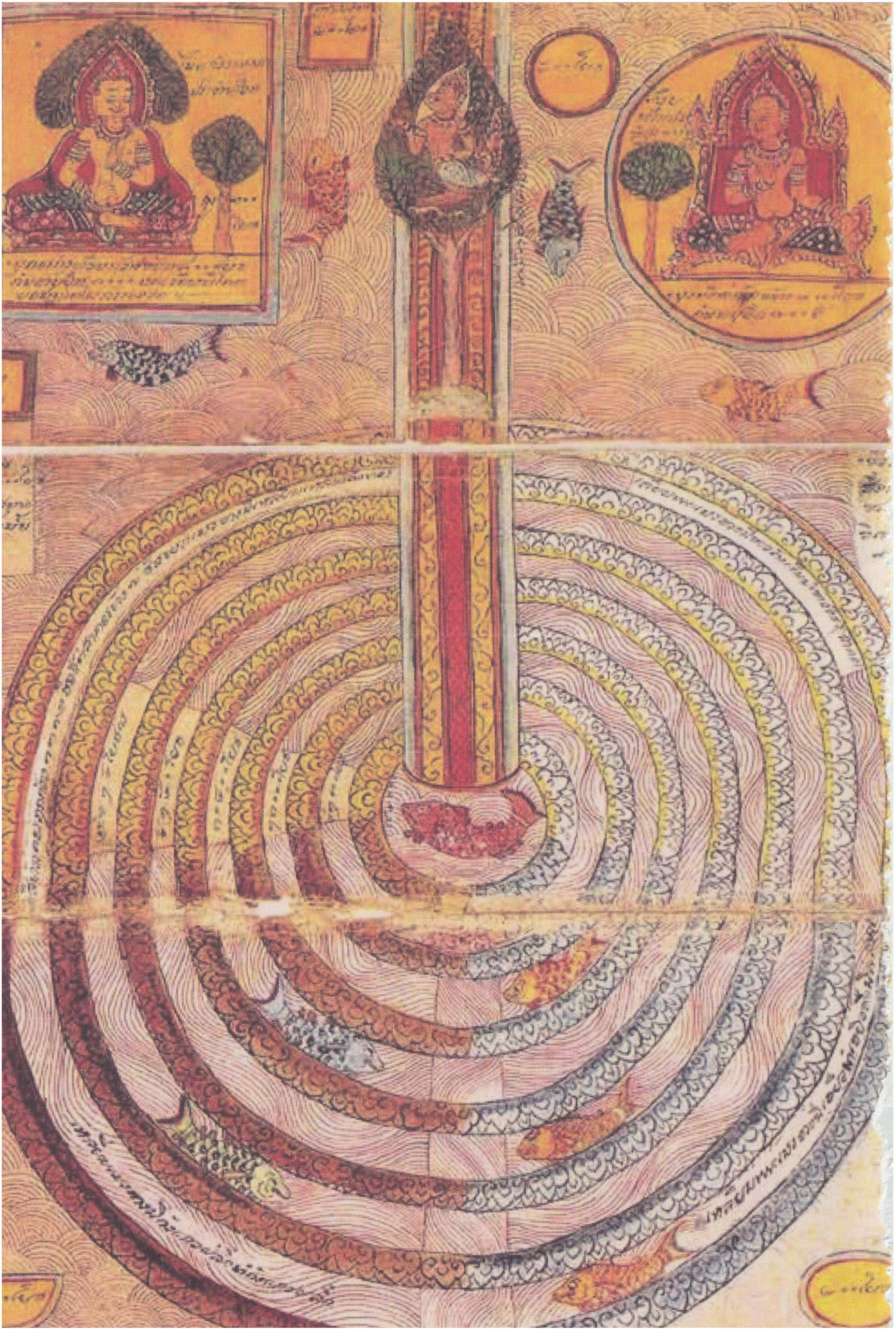
ภูมิปัญญางานช่างที่สั่งสม สืบสานผ่านการสร้างพระเมรุมาศ การบูรณปฏิสังขรณ์ราชรถ พระยานมาศ และการจัดทำเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ เกร็ดน่ารู้พร้อมคติที่มาเกี่ยวกับโบราณราชประเพณี คือเรื่องราวที่ถ่ายทอดไว้ในหนังสือเล่มนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าข้อมูลที่รวบรวมและร้อยเรียงเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจและร่วมเป็นหนึ่งในการบันทึกประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญของแผ่นดิน

พรรณี รุ่งสว่าง

ตุลาคม ๒๕๖๐

พระเมรุมาศแห่งแผ่นดิน

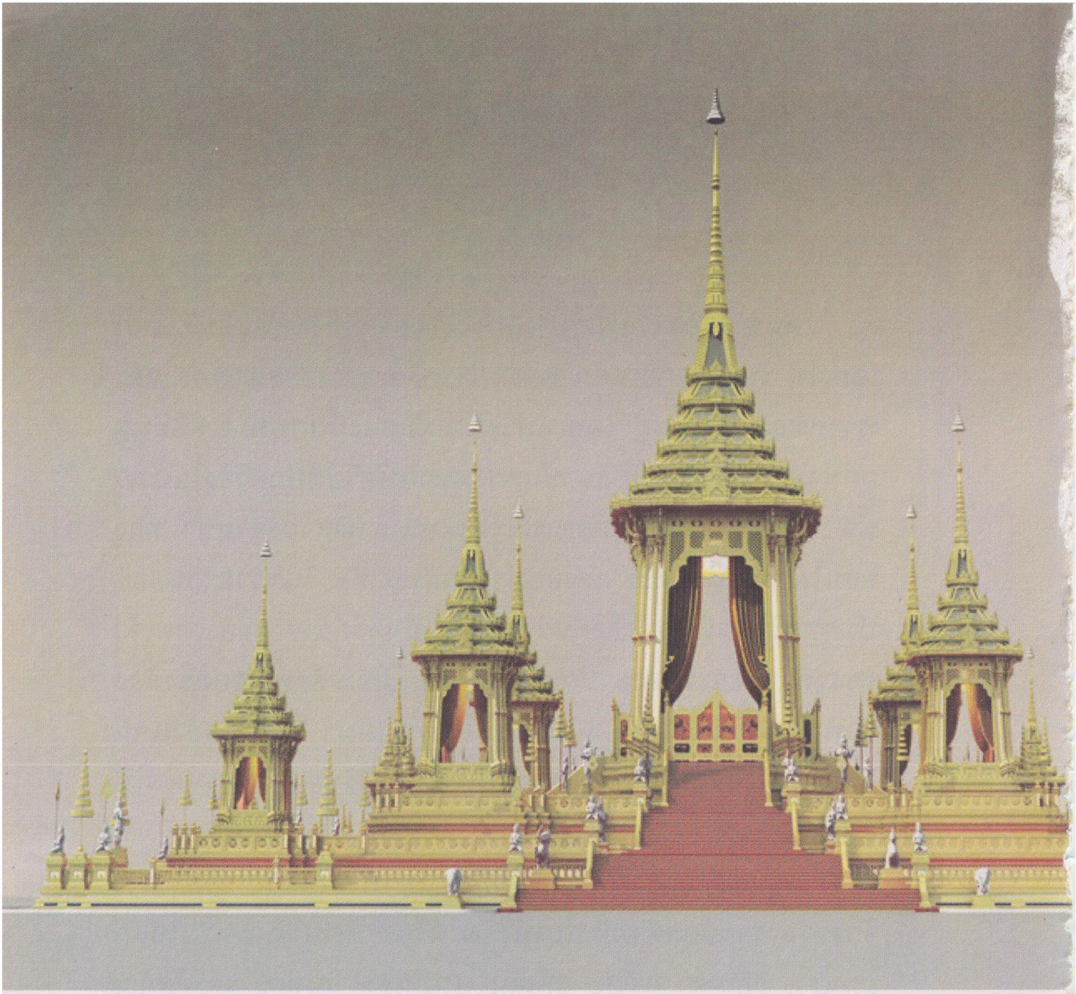
การจัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงโดยการสร้างพระเมรุมาศ เป็นการถวายพระเกียรติยศอย่างสูงแด่พระมหากษัตริย์ที่เสด็จสวรรคต ในอดีตยังแสดงถึงความมั่นคงของบ้านเมือง และความรุ่งเรืองทางศิลปกรรมของชาติ เพราะเป็นที่รวมสรรพวิชางานช่างทุกแขนง โดยเฉพาะงานพระราชพิธีพระบรมศพในหลวงรัชกาลที่ ๙ นี้ สะท้อนถึงความแนบแน่นของสถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎรในแผ่นดิน

จักรวาล ในงานพระเมรุ

ต้นธารของงานพระบรมศพในไทยรวมถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รับมาจากอินเดีย พร้อมการเข้ามาของศาสนาพุทธ และพราหมณ์ หรือฮินดู โดยเฉพาะในกลุ่มของผู้ปกครอง คติฮินดูถูกนำมาใช้เพื่อรองรับสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ปกครองในเวลานั้น ที่เห็นชัดคืออาณาจักรเขมรโบราณ อาณาจักรจามปา ทางตอนใต้ของเวียดนาม และอาณาจักรมัชปาหิต ในชวาตะวันออก ประเทศอินโดนีเซีย เชื่อกันว่ากษัตริย์เป็นองค์อวตารของเทพเจ้าทรงจุติจากสวรรค์ลงมาปกครองมนุษย์ เมื่อเสด็จสวรรคตจึงต้องส่งพระองค์กลับคืนสู่ดินแดนเทพเจ้าที่จากมา โดยจำลองแดนสวรรค์บนโลกมนุษย์เพื่อประกอบพระราชพิธีปลงพระบรมศพให้สมพระเกียรติ

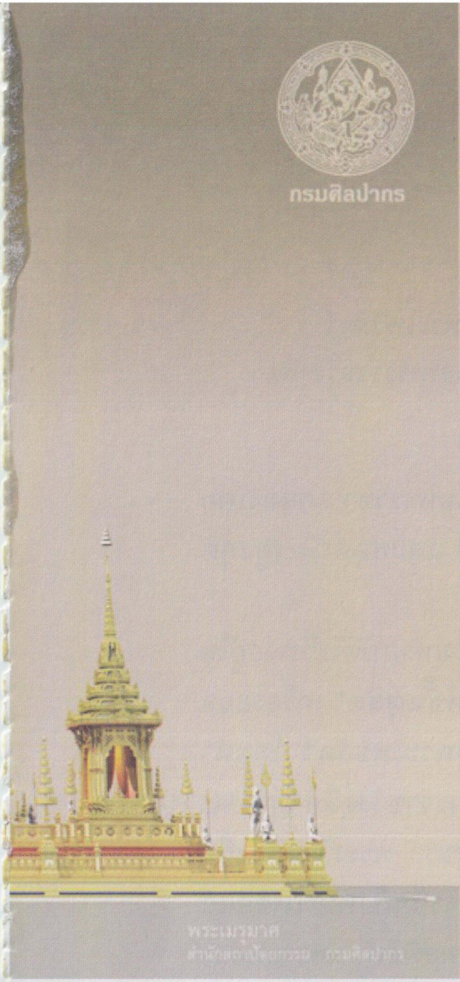
แดนสวรรค์ที่กล่าวมานั้นก็คือ **“เขาพระสุเมรุ”** ศูนย์กลางจักรวาล รายล้อมด้วยทิวเขาทั้ง ๗ หรือ **“สัตบริภัณฑ์”** ได้แก่ ยุคนธร, อิสินธร, กรวิก, สุทัสนะ, เนมินธร, วินตกะ และอัสกัณ คั่นด้วยทะเล ๗ ชั้น **“มหานทีสีทันดร”** โดยมีทวีป ๔ ทิศ ได้แก่ **อุตรกุรุทวีป** อยู่ทิศเหนือ, **ชมพูทวีป** ทิศใต้, **บุพวิเทหทวีป** ทิศตะวันออก และ**อมรโคยานทวีป** ทิศตะวันตก บนยอดเขาเป็นที่ตั้งของ **“สวรรค์ชั้นดาวดึงส์”** มี **“ไพชยนต์มหาปราสาท”** ที่ประทับของพระอินทร์ ดังนั้น พระเมรุมาศที่สร้างจึงต้องมีความสูงใหญ่และมียอดแหลม ให้เหมือนกับวิมานไพชยนต์

❖ แรกสร้างพระเมรุ

แม้อาณาจักรเขมรโบราณจะสร้างปราสาทหิน เช่น นครวัด ประหนึ่งเป็นเมรุมาศถาวรเอาไว้ติดแผ่นดินมาตั้งแต่สมัยเมืองพระนคร แต่เชื่อกันว่าเพิ่งมีการสร้างพระเมรุมาศในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย รัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ด้วยช่วงเวลานั้นมีการรับเอาประเพณีของเขมรเข้ามาหลายอย่าง แทนที่จะสร้างด้วยศิลาขนาดใหญ่ พระเมรุมาศซึ่งสร้างบนที่ลุ่มเจ้าพระยา เลือกทำเป็นเครื่องไม้เน้นความงดงามอลังการ

โดยกำหนดที่ตั้งพระบรมศพไว้ที่**พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์** กล่าวกันว่าเป็นต้นแบบพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งใช้ประดิษฐาน **"พระบรมศพพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ"** เช่นกัน ครั้นถึงเวลาออกพระเมรุก็จะเคลื่อนขบวนแห่พระบรมศพผ่านสนามชัย พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์, วัดพระศรีสรรเพชญ์ ไปถวายพระเพลิงที่ **"ทุ่งพระเมรุ"** บริเวณหน้าวัดมงคลบพิตรในปัจจุบัน

❖ ภาพร่างพระเมรุมาศในหลวงรัชกาลที่ ๙

❖ พระเมรุมาศในหลวงรัชกาลที่ ๙

จากพระปรมาภิไธย **"พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร"** ทรงมีสร้อยพระนาม **"รามาธิบดี"** แสดงคติที่ว่าทรงเป็น **"องค์นารายณ์อวตาร"** พระปฐมบรมราชโองการ **"เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"** เห็นได้ชัดว่าทรงยึดหลักทศพิธราชธรรมในการปกครอง เปรียบดังพระโพธิสัตว์

❖ รูปพระโพธิสัตว์
ตราประจำพระราชวังดุสิต

ในการจัดสร้างพระเมรุมาศจึงเน้นความเป็นมหาราชา ตกแต่งโดยใช้ **สัญลักษณ์ครุฑ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ และยอดฉัตรสูงสุด ๙ ชั้น "นพปฎลเศวตฉัตร"**

ตามคติไตรภูมิ หลังเสด็จสวรรคตพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในสถานะ **"พระโพธิสัตว์"** สถิตอยู่บน **"สวรรค์ชั้นดุสิต"** เครื่องยอดพระเมรุมาศจึงออกแบบให้มีประติมากรรมพระโพธิสัตว์ โดยนำต้นแบบมาจากรูปพระโพธิสัตว์ตราประจำพระราชวังดุสิต ลักษณะประทับนั่งบนบัลลังก์ดอกบัว ห้อยพระบาทขวา พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวตูม มีพระธยานิพุทธตรงเศียร การสื่อถึงพระโพธิสัตว์ยังมีในงานสถาปัตยกรรมกลุ่มอาคารในมณฑลพิธีท้องสนามหลวง ประกอบด้วย พระที่นั่งทรงธรรม ศาลาลูกขุน ทับเกษตร และทิม

พระเมรุมาศในหลวงรัชกาลที่ ๙ **มีรูปทรงบุษบก ๙ ยอด ส่วนฐานกว้างด้านละ ๖๐ เมตร สูง ๕๐.๔๙ เมตร ตรงกลางเป็นบุษบกขนาดใหญ่ ๗ ชั้นเชิงกลอน** แสดงความยิ่งใหญ่สื่อถึงมหาปราสาทเทียบเคียงพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใช้สำหรับประดิษฐานพระบรมโกศ ตั้งอยู่บนชั้นชาลารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๓ ชั้น มีบันไดทางขึ้น ทั้ง ๔ ทิศ ทิศตะวันตกหันหน้าเข้าพระที่นั่งทรงธรรม โครงสร้างพระเมรุมาศเป็นเหล็กยึดด้วยน็อต ฐานรากใช้พื้นดินรับน้ำหนักโดยไม่มีเสาเข็ม แม้วัสดุจะต่างไปจากเดิมที่เคยสร้างด้วยซุงและไม้ แต่ยังคงยึดหลักความเชื่อเรื่องไตรภูมิ

ตามคติทางพระพุทธศาสนา ซึ่งรับอิทธิพลจากคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาอีกทอดหนึ่ง ที่กล่าวถึงจักรวาล มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง รายล้อมด้วยวิมานท้าวจตุโลกบาล และเขาสัตบริภัณฑ์

ผังของพระเมรุมาศ ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง สัมพันธ์กับศาสนสถานที่สำคัญ โดยวางแนวแกนทิศเหนือและทิศใต้เป็นแนวเดียวกับพระศรีรัตนเจดีย์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และแนวแกนทิศตะวันออกและทิศตะวันตก เป็นแนวเดียวกับพระอุโบสถ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร พระเมรุมาศประกอบด้วยชั้นต่างๆ ดังนี้

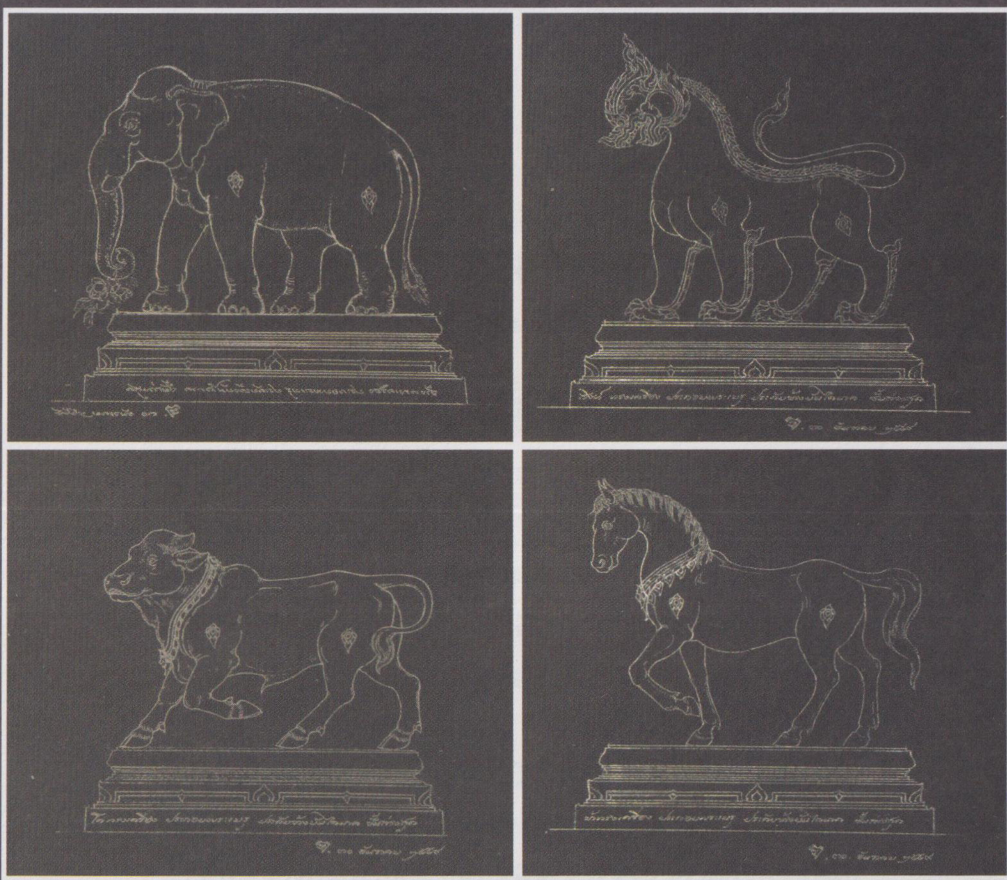
ลานอุตราวรรต หรือพื้นโดยรอบพระเมรุมาศ มีสระอโนดาตทั้ง ๔ ทิศ และเขามอจำลอง ภายในสระประดับด้วยประติมากรรมสัตว์หิมพานต์ ได้แก่ ช้าง สิงห์ โค ม้า และสัตว์หิมพานต์ตระกูลต่างๆ

ฐานชาลาชั้นที่ ๑ เป็นชั้นล่างสุด มีรั้วราชวัติฉัตรแสดงอาณาเขตพระเมรุมาศ และมีเทวดานั่งคุกเข่าถือบังแทรก ส่วนที่มุมทั้งสี่ของฐานมีประติมากรรมท้าวจตุโลกบาลประทับยืนหันหน้าเข้าสู่บุษบกองค์ประธาน

ฐานชาลาชั้นที่ ๒ มี "หอเปลื้อง" ทรงบุษบก ๔ องค์ตั้งอยู่ที่มุมทั้งสี่ สำหรับจัดเก็บพระโกศทองใหญ่ พระโกศจันทน์และอุปกรณ์สำหรับพระราชพิธี เช่น ดอกไม้จันทน์ ขันน้ำ

ฐานชาลาชั้นที่ ๓ ฐานบุษบกประธานประดับประติมากรรมเทพชุมนุม จำนวน ๑๐๘ องค์โดยรอบ รองรับด้วยฐานสิงห์ ซึ่งประดับประติมากรรมครุฑยุดนาคโดยรอบอีกชั้นหนึ่ง มุมทั้งสี่ของฐานชั้นที่ ๓ นี้ เป็นที่ตั้งของ "ซ่าง" ทรงบุษบกยอดมณฑปชั้นเชิงกลอน ๕ ชั้น ใช้สำหรับพระพิธีธรรม ๔ สำรับ นั่งสวดพระอภิธรรมสลับกันไปตลอดนับตั้งแต่อัญเชิญพระบรมโกศขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธาน จนกระทั่งการถวายพระเพลิงเสร็จสิ้น

❖ “แดนหิมพานต์” ก้าวแรกสู่ประตูสวรรค์

❖ แบบร่างสัตว์ประจำทิศ ช้าง สิงห์ โค ม้า

“หิมพานต์” เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ มีสระน้ำใหญ่ ๗ สระ หนึ่งในนั้นคือ “สระอโนดาต” ธารน้ำทั้งหลายไหลลงมาสระนี้ พื้นสระเป็นแผ่นหินกายสิทธิ์ชื่อมโนศิลา มีดินกายสิทธิ์ชื่อหรดาล มีน้ำใสสะอาด บริสุทธิ์ดังแก้วมณี เย็นอยู่เสมอ และเต็มเปี่ยม ไม่มีวันเหือดแห้งจนกว่าจะสิ้นมหากัป มีท่าอาบน้ำมากมาย เป็นที่

สรงสนานของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลายรวมถึงผู้วิเศษมีฤทธิ์ เช่น ฤาษี วิทยาธร ยักษ์ นาค และเทวดา

สระอโนดาต แปลว่า "ไม่ถูกแสงส่องให้ร้อน" ทั้งนี้เพราะมีภูผาโค้งโอบบังแสงไว้ด้านบน ทำให้แสงอาทิตย์หรือพระจันทร์ไม่สามารถส่องผ่านไปโดนน้ำได้ จากสระอโนดาตมีปากทางให้น้ำไหลระบายสู่ ๔ ทิศ มีสัตว์ประจำทิศ คือ ช้าง สิงห์ โค ม้า โดยธารน้ำด้านทิศใต้ ซึ่งมีโคประจำทิศ ไหลสู่ชมพูทวีปกลายเป็นแม่น้ำ ๕ สาย หล่อเลี้ยงมนุษย์ในนาม **"ปัญจมหานที"** ประกอบด้วย คงคา ยมุนา อจิรวดี มหิ และสรภู

จากคติดังที่กล่าวมานั้นนำไปสู่การจัดสร้างตกแต่งพื้นด้านล่างของพระเมรุมาศ ด้วยการจำลองเป็นสระอโนดาต โดยขุดสระขึ้นมาจริงๆ ประดับด้วยเขามอ ไม้ดัดโบราณอย่างไทย และพันธุ์พืชสวยงาม รวมถึงรูปปั้นสัตว์ขนาดย่อส่วน โดยมีสัตว์มงคล ๔ ทิศ คือ ช้าง สิงห์ โค ม้า

ทิศเหนือ มีช้างประจำทิศ

ในตำราคชลักษณ์ ช้างเผือกมี ๔ ตระกูล คือ **อิศวรพงศ์ พรหมพงศ์ วิษณุพงศ์** และ**อัคนิพงศ์** แบ่งตระกูลตามเทพเจ้าผู้สร้าง ถือกันว่าเป็นช้างมงคลที่หากมาสู่พระบารมีจะบังเกิดความเจริญรุ่งเรือง เป็นที่มาของแนวคิดในการสร้างประติมากรรมช้างมงคลเพื่อประดับเขามอในสระอโนดาต โดยทีมช่างประติมากรรมไทย วิทยาลัยเพาะช่าง ผู้รับหน้าที่ปั้นประติมากรรม เลือก **"ช้างตระกูลพรหมพงศ์"** เนื่องจากพ้องเสียงกับ **"พรหมวิหาร ๔" เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา** อันเป็นหลักธรรมในการปกครองของในหลวงรัชกาลที่ ๙

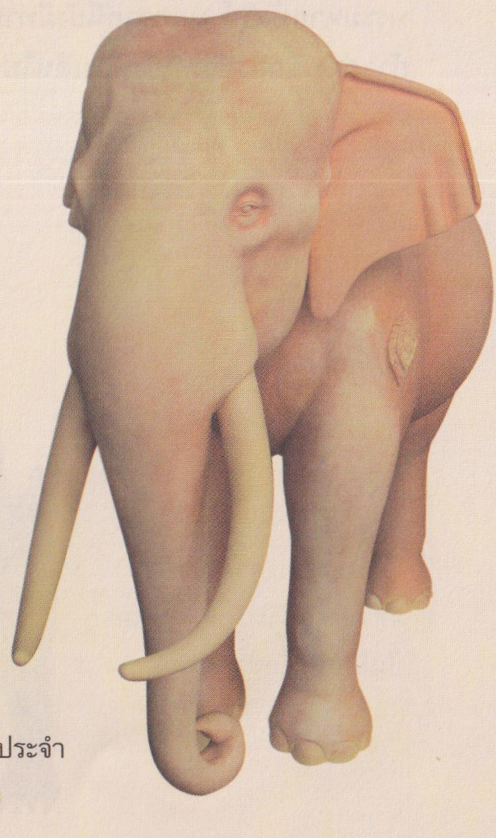

❖ ภาพสระอโนดาตแยกเป็น ๔ ทิศ และมีสัตว์ประจำทิศต่าง ๆ จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๖

ช้างตระกูลพรหมพงศ์มีทั้งหมด ๑๐ หมู่ หรือเรียกว่า **"ช้างสิบตระกูล"** ประกอบด้วย ฉัททันตหัตถี อุโบสถหัตถี เหม-หัตถี มงคลหัตถี คันธหัตถี ปิงคลหัตถี ตามพหัตถี ปัณฑรหัตถี คังไคยหัตถี และกาฬาวกหัตถี

ที่กล่าวถึงเป็นพิเศษ คือ **"มงคลหัตถี"** กับ **"ฉัททันต-หัตถี"** โดยฉัททันต์ถือกันว่าเป็นพญาช้างซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ลงมาบำเพ็ญบารมี ตำราคชลักษณ์ระบุว่ามีผิวกายขาวดุจสีเงินยวง ขณะที่ในชาดกบอกว่ามีงาเปล่งรัศมี ๖ ประการ ในการจัดสร้างประติมากรรมจึงออกแบบให้เป็นช้างสีขาว มีงา ๖ แฉก

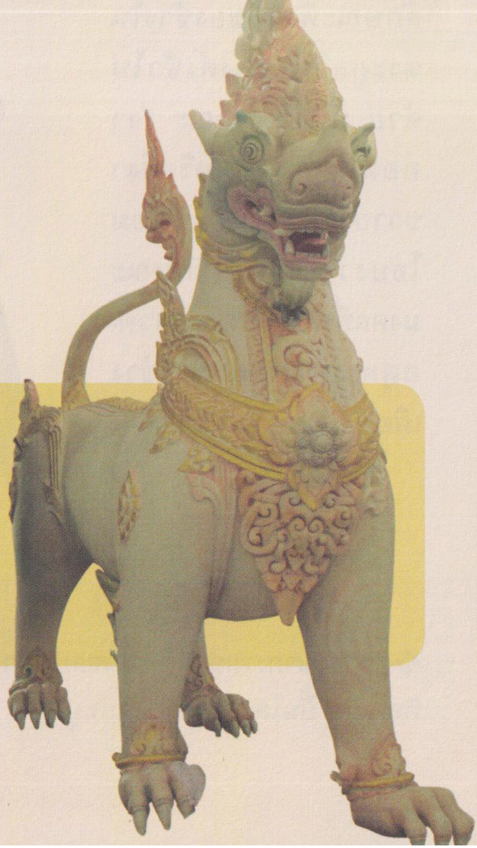
ส่วน **"มงคลหัตถี"** ตำราว่ามีผิวกายสีนิลอัญชัน ออกแบบเชื่อมโยงกับในหลวงรัชกาลที่ ๙ ด้วยการเพิ่มลักษณะพิเศษของช้างในตระกูลอิศวรพงศ์เข้าไปด้วย นั่นคือลักษณะ **"งาอ้อมจักรวาล"** หรือมีงาขวายาวกว่างาซ้าย อ้อมโอบงวง ซึ่งเป็นลักษณะมงคลที่พบใน **"พระเศวต-อดุลยเดชพาหนฯ"** ช้างเผือกประจำรัชกาลที่ ๙

❖ ประติมากรรมช้าง สัตว์มงคลประจำทิศเหนือ ปั้นโดยสำนักช่างสิบหมู่

ทิศตะวันออก มีสิงห์ประจำทิศ

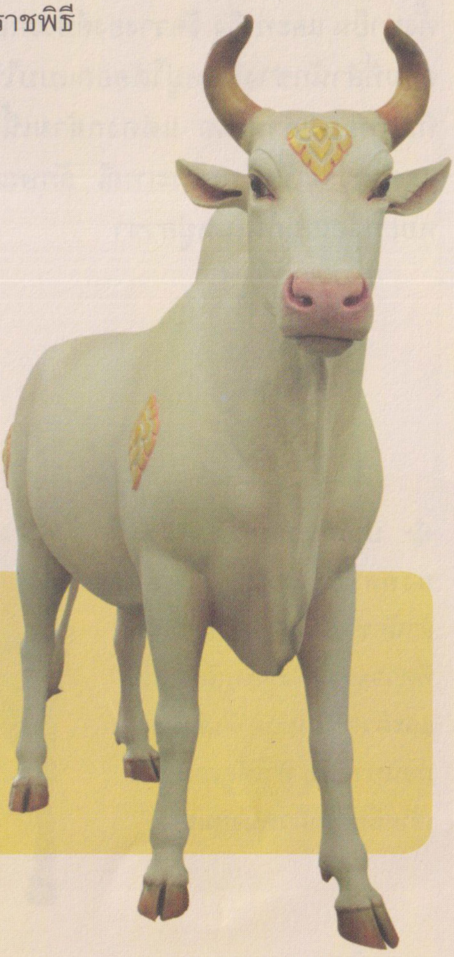
"สิงห์ ๔ ตระกูล" เจ้าแห่งป่า เป็นผู้นำแห่งจตุรงคบาท หรือสัตว์สี่เท้าทั้งปวง นอกจากมีกำลังมหาศาล ยังมีลักษณะแตกต่างกันไป คือ ไกรสรราชสีห์ ขาวดุจสีสังข์ มีขนแผงคอ ริมฝีปาก ขนหาง และเล็บเป็นสีแดงดั่งผ้ารัตนกัมพล, กาฬราชสีหะ รูปร่างโตดุจโคหนุ่มผิวกายดำ, ดินสีหะ สีแดงมีกีบเท้าเป็นม้า กินพืชเป็นอาหาร และบัณฑุราชสีห์ กินเนื้อ สีกายดุจใบไม้เหลือง รูปแบบประติมากรรมยังแฝงความหมายต่างๆ เช่น ออกแบบให้สิงห์สวมมงกุฎ สง่างามสมเป็นสัตว์มงคลในพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังมีท่าทางต่างกัน เช่น ให้มีกิริยาก้าวย่าง สื่อถึงชีวิตที่ยังต้องเดินไปข้างหน้า

❖ ประติมากรรมสิงห์ สัตว์มงคลประจำทิศตะวันออก ปั้นโดยสำนักช่างสิบหมู่

ทิศใต้ (ฝั่งวัดพระแก้ว) มีโคประจำทิศ

ประกอบด้วย **โค ๘ ตระกูล** ได้แก่ โคอุสุภราช มีสีกายดำนวล มีด่าง ๗ แห่ง ที่ หน้า หนอก หาง และเท้าทั้งสี่, โคกระบินกายสีแดง (บางฉบับเรียก โคจงกลนี หรือ โคนิล), โคหา กายสีขาว, โคหงษ์ กายสีเหลือง, โคสีเมฆ, โคสีทองแดง, โคมี ลายดุจเกล็ดปลา และโคสีดังเสี้ยนโตนด มีสีน้ำตาลอมแดง ปั้นโดยยึดตามจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศน์ เน้นความสง่างามเปรียบดังโคในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

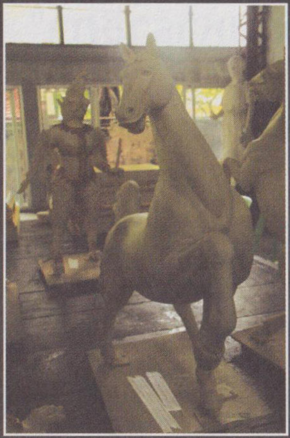
❖ ประติมากรรมโค สัตว์มงคลประจำทิศใต้ ปั้นโดยสำนักช่างสิบหมู่

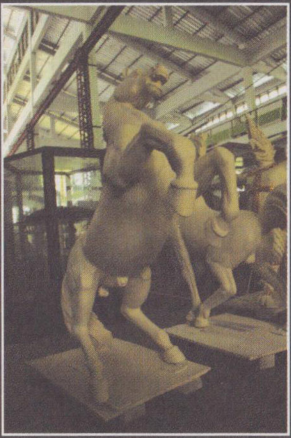
ทิศตะวันตก มีม้าประจำทิศ
(ทางขึ้นสำหรับวางดอกไม้จันทน์)

ม้า ๔ ตระกูล คือ วลาหก กายสีขาว ศีรษะดำ ปากและเท้าสีแดง, อาชาไนย สีเลื่อมดั่งทอง, สินธพมโนมัย มีหน้าเป็นม้ากายเป็นพ่อ พ่อเป็นลา และอัสดร สีของม้ามีความจำเพาะต้องตามจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศน์ ซึ่งถือว่าเป็นสุดยอดของการรวบรวมเรื่องสัตว์หิมพานต์ ปั้นม้าทั้งท่ายืน และท่าวิ่ง จัดวางองค์ประกอบตามจังหวะของหินและน้ำ ตามที่สำนักช่างสิบหมู่ได้ออกแบบไว้ รูปปั้นม้ายังโดดเด่นตรงที่ลดทอนกล้ามเนื้อ แต่คงกล้ามเนื้อมัดใหญ่ไว้ ใส่เครื่องทรงแสดงความเป็นไทยประเพณี ลักษณะม้าคึกคะนองหยอกล้อเล่นกันในหมู่อาชา

❖ ประติมากรรมม้า สัตว์มงคลประจำทิศตะวันตก สำนักช่างสิบหมู่พยายามเน้นที่ความสมจริงของกล้ามเนื้อและผิวหนัง โดยลงสีเส้นเลือดก่อนทาสีทับ ทำให้ดูเหมือนมีเส้นเลือดใต้ผิวหนังสมจริง

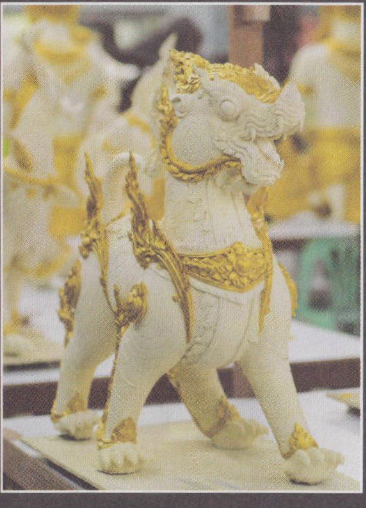

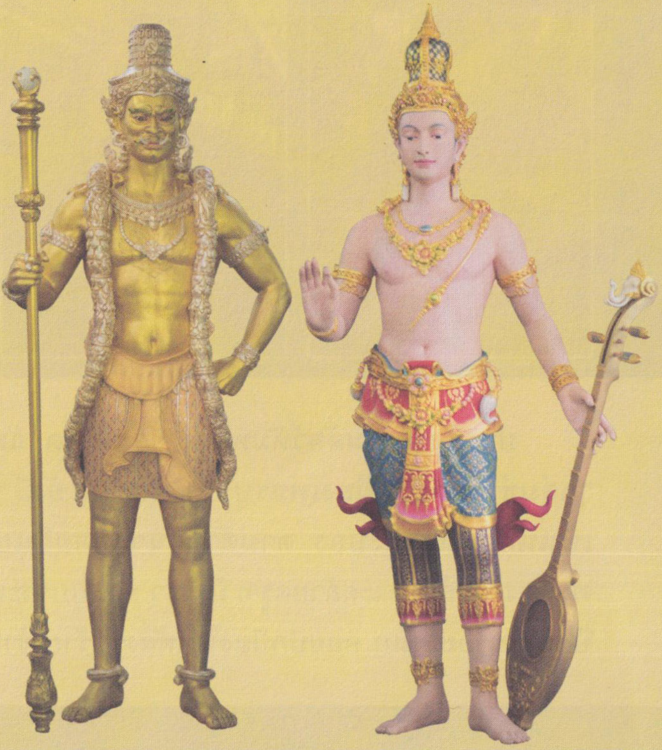
❖ ประติมากรรมม้า ๔ ตระกูล โดยช่างเมืองเพชร

ประติมากรรมสัตว์หิมพานต์ **สิงห์ โค** และ**ม้า** ปั้นโดย **"กลุ่มช่างปูนปั้นเมืองเพชรบุรี"** นอกจากนี้ ยังมี **"นกทัณฑิมา"** เป็นนกยืนถือกระบอง ตามตำนานว่าคอยยืนยามอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ มีลักษณะคล้ายครุฑ มีเขี้ยว ตาแบบจระเข้ หางอย่างไก่ ปีกและขาอย่างนก คอยปกป้องไม่ให้สิ่งชั่วร้ายเข้ามา

งานปูนปั้นสกุลช่างเมืองเพชร มีลักษณะอ่อนช้อยงดงามอย่างพิเศษ จึงได้ถวายงานในพระราชพิธีสำคัญเสมอมา นอกจากลวดลายประณีตเป็นเอกลักษณ์ กรรมวิธีการผสมปูนยังมีรูปแบบเฉพาะตัวสืบทอดมานับร้อยปี ผสมปูนขาว ทราย เยื่อกระดาษ กากน้ำตาล และกาวหนัง เมื่อจะใช้จึงค่อยๆ เติมน้ำในเนื้อปูนและตำให้เข้ากัน จะได้ "ปูนสด" สูตรเฉพาะช่างเมืองเพชร ที่มีคุณสมบัติพิเศษคือยืดหยุ่นสูง ขึ้นรูปได้ง่าย

❖ แดนสวรรค์ชั้นที่ ๑ "จาตุมหาราชิกา"

❖ ประติมากรรมท้าวกุเวร ตามคติคือเจ้าแห่งยักษ์ ถือกระบองเป็นอาวุธ และท้าวธตรฐ ตามคติถือกันว่าเป็นผู้ปกครองเหล่าคนธรรพ์ หรือเทวดาที่ทำหน้าที่เล่นดนตรีบนสวรรค์ พระหัตถ์จึงถือพิณ

สวรรค์ชั้นที่ ๑ **"จาตุมหาราชิกา"** มี **"ท้าวจตุโลกบาล"** มีหน้าที่ดูแลรักษาโลก เป็นเทวดาผู้ป้องกันอันตรายที่จะเกิดแก่มนุษย์ประจำ ๔ ทิศ

ท้าวกุเวร หรือ **ท้าวเวสสุวรรณ** ดูแลรักษาโลกด้านทิศเหนือ

ท้าววิรุฬหก ดูแลรักษาโลกด้านทิศใต้

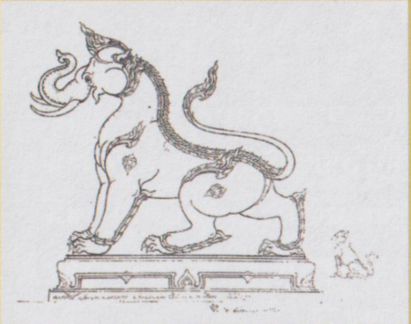
ท้าวธตรฐ ดูแลรักษาโลกด้านทิศตะวันออก

ท้าววิรูปักษ์ ดูแลรักษาโลกด้านทิศตะวันตก

ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่เสด็จลงมาจากสวรรค์ เพื่อรับเสด็จในหลวงรัชกาลที่ ๙ เสด็จสู่สวรรค์ ประติมากรรมทั้งสี่นี้ประดิษฐานไว้บนฐานไพทีชั้นที่ ๑ บริเวณมุมล้อมรอบองค์พระเมรุมาศ

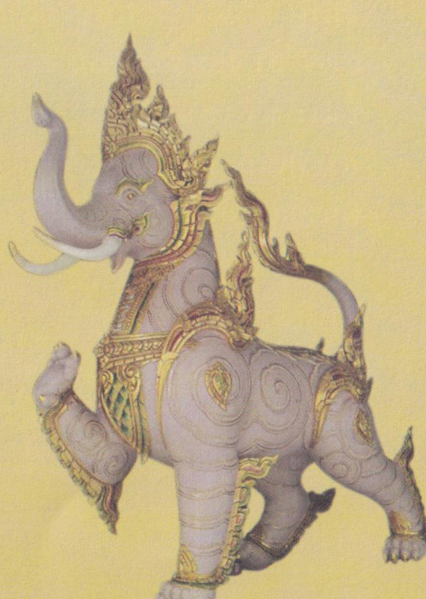
คชสีห์ และราชสีห์

สัตว์ใหญ่ทรงพลังอำนาจอยู่เหนือสัตว์ทั้งปวงในป่าหิมพานต์ ทั้งยังเป็นสัญลักษณ์แทนข้าราชบริพาร โดย "คชสีห์" เป็นตราประจำเสนาบดีสมุหกลาโหม เป็นสัญลักษณ์ผู้พิทักษ์แผ่นดินและพระมหากษัตริย์ แทนเหล่าทหารและตำรวจทุกเหล่าทัพ ส่วน "ราชสีห์" เป็นตราประจำเสนาบดีสมุหนายก มีหน้าที่ในการช่วยดูแลราษฎร ในหนังสือปัญหาพระยามิลินท์ ระบุคุณลักษณะ ๗ ประการของราชสีห์ไว้ คือ เป็นสัตว์สะอาดหมดจดไม่มัวหมอง, เที่ยวไปด้วยเท้าทั้งสี่,

เยื้องกรายกล้าหาญ รูปร่างโอ่อ่าสร้อยคอสะสวย, ไม่นอบน้อมต่อสัตว์ใดแม้ต้องแลกด้วยชีวิต, พบอาหารที่ใดก็จะกินอิ่มเสียที่นั่น ไม่เลือกว่าอาหารดีหรือไม่, ไม่สะสมอาหาร และไม่กินเกินต้องการ ซึ่งทั้งหมดเป็นคุณลักษณะที่ข้าราชการพลเรือนพึงมี ประติมากรรมคชสีห์และราชสีห์ ติดตั้งไว้ข้างบันไดด้านขวาและซ้ายของทางขึ้นไพทีชั้นที่ ๒ ทุกทิศของพระเมรุมาศ

❖ เยี่ยมแดนดาวดึงส์

บริเวณเชิงเขาพระสุเมรุนอกเขตป่าหิมพานต์ มี **"วิมานฉิมพลี"** ถิ่นอาศัยของ **"ครุฑ"** คนไทยรับรู้เรื่องของครุฑผ่านศาสนาและความเชื่อ ทั้งในเชิงสัญลักษณ์พระมหากษัตริย์ เช่น ครุฑบนตราพระราชลัญจกร และธงครุฑพ่าห์ จากความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์คือองค์อวตารของ **"พระนารายณ์"** ซึ่งมีครุฑเป็นเทพพาหนะ ดังนี้ ครุฑจึงติดตามพระมหากษัตริย์ไปทุกแห่งหน

พระเมรุมาศในหลวงรัชกาลที่ ๙ จึงมีการสร้างประติมากรรมครุฑ มีความสูงถึง ๒๗๕ เซนติเมตร ประดิษฐานบริเวณบันไดทางขึ้นฐานไพทีชั้นที่ ๓ นอกจากนี้ยังมีการจัดสร้างประติมากรรมขึ้นเป็นพิเศษ คือ พระพิเนก-พระพินาย เทพที่มีเศียรเป็นช้างประดิษฐานคู่กัน ชั้นเดียวกับครุฑ

❖ การปั้นประติมากรรมพระพิเนก-พินาย คำนึงถึงความสมจริงทางกายวิภาค จึงมีการใช้คนจริงเป็นแบบปั้น และออกแบบให้ยืนแบบ "นาฏยลักษณ์" หรือท่วงท่าแบบโขน เพื่อความงดงามไม่ว่าจะมองในมุมนาฏศิลป์หรือทัศนศิลป์

❖ ประติมากรรมครุฑต้นแบบดินเหนียว ในอิริยาบถยืนถือดอกบัว

เทพยดาแห่งแดนสวรรค์

สิ่งที่ขับเน้นให้พระเมรุมาศเป็นแดนศักดิ์สิทธิ์อย่างสมบูรณ์แบบก็คือประติมากรรมเหล่าเทพ ซึ่งในครั้งนี้ มีแนวคิดชุมนุมเทพยดาทุกชั้นฟ้าให้ร่วมส่งเสด็จสู่สวรรค์

ประติมากรรมมหาเทพ

ตามคติฮินดู มีมหาเทพสูงสุด ๓ องค์ คือ **"พระพรหม"**, **"พระนารายณ์"** และ **"พระอิศวร"** ทำหน้าที่ในจักรวาลคือ สร้าง รักษา และทำลาย หากในคติไตรภูมิ ยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของ **"นครไตรตรึงษ์"** หรือ **สวรรค์ชั้นดาวดึงส์** มี **"พระอินทร์"** เป็นผู้ปกครอง จึงเพิ่มเป็นหนึ่งในกลุ่มมหาเทพ ประดิษฐานบริเวณชั้นชาลาที่ ๓

ประติมากรรมมหาเทพทั้งสี่ คงรูปลักษณ์ตามคัมภีร์ปุราณะ ผสานกับแนวคิดประติมากรรมร่วมสมัย ทำให้มีความสมจริงทั้งในส่วนกล้ามเนื้อ รวมไปถึงพระพักตร์ที่เน้นศิลปะแนวเสมือนจริง องค์สำคัญคือ **"พระนารายณ์"** ผิวพระวรกายสีม่วง มี ๔ กร เป็นประติมากรรมเพียงชิ้นเดียวที่พระพักตร์คล้ายพระบาทสมเด็จ-พระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สะท้อนคติพระมหากษัตริย์ทรงเป็นนารายณ์อวตาร โดยแย้มพระโอษฐ์แสดงพระมหากรุณาธิคุณต่อพสกนิกร ขณะที่ฐานรองประติมากรรมออกแบบเป็นรูปครุฑ และศิลปะนูนต่ำรูปพืชพรรณผลไม้ เช่น ทุเรียน มังคุด และดอกไม้นานา สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์

ประติมากรรม **"พระพรหม"** ครั้งนี้ มีความพิเศษที่พระพักตร์ทั้งสี่มีลักษณะแตกต่างกัน พระพักตร์หน้าเป็นชายหนุ่ม พระพักตร์หลังเป็นชายชรา พระพักตร์ขวาเป็นเด็ก และพระพักตร์ซ้ายเป็นสตรี เป็นจินตนาการของช่างและสื่อถึงวัฏฏะที่ไม่มีผู้ใดหลีกพ้น

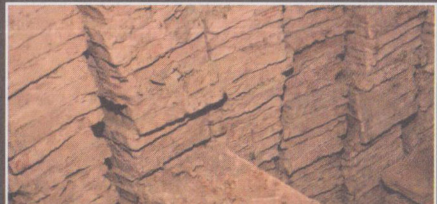
❖ งานเขียนสีประติมากรรมเทวดานั่ง-ยืน ที่หอประติมากรรมต้นแบบ กรมศิลปากร

ประติมากรรมเทวดา

บนชั้นชาลาชั้นที่ ๑-๓ ตกแต่งด้วยประติมากรรมเทพเทวดา ได้แก่ "เทวดานั่งอัญเชิญบังแทรกและพุ่ม" ประดิษฐานบนฐานไพที ชั้นที่ ๑ ๒ และ ๓ รวม ๕๖ องค์ และ "เทวดายืนอัญเชิญฉัตร" ประดิษฐานไว้บนฐานไพทีชั้นที่ ๓ ติดกับบันไดทางขึ้นพระมณฑป พระเมรุมาศ รวม ๘ องค์ ส่วนสำคัญของประติมากรรมชุดนี้คือการลงสีกาย โดยใช้ **"สีขาวกระบัง"** หรือสีขาวหม่น (คำว่า "กระบัง" หมายถึง "ดินขาว") ขณะที่ดวงตาใช้ถึง ๕ สี คือ สีทอง สีทองแดง สีน้ำเงิน สีส้ม และสีเนื้อ เพื่อสร้างมิติสมจริง ส่วนผ้านุ่งถอดแบบจากลายผ้าในจิตรกรรมโบราณ และลวดลายผ้าโพกศีรษะเป็นลายตามจินตนาการของช่างเขียน ผูกขึ้นจากลายพรรณพฤกษา และลายนกคาบ-นาคขบ ซึ่งเครื่องทรงเหล่านี้จะไม่ซ้ำกันในแต่ละคู่เทวดา

หัวใจสำคัญของงานปั้น คือ ประติมากรรมต้นแบบในการทำพิมพ์หล่อไฟเบอร์กลาส ซึ่งต้องใช้ดินชนิดพิเศษตามแบบช่างโบราณ คือ **"ดินขี้งูเหลือม"** เป็นดินเหนียวที่มีเนื้อละเอียดมาก เงางาม สว่างในตัว เมื่อนำมาขึ้นรูปไม่ด่าง เนื้อดินสีเสมอกัน แลเห็นแสงเงาและความตื้นลึกได้ชัดกว่าดินเหนียวทั่วไป ส่วนใหญ่พบตามแหล่งใกล้แม่น้ำ เช่น นครปฐม และปทุมธานี สำนักช่างสิบหมู่เคยหาซื้อได้จากร้านขายดินย่านพรานนกซึ่งในอดีตเป็นย่านโรงหล่อพระ ปัจจุบันมีราคาสูงมาก และไม่สามารถหาซื้อได้อีกแล้ว โดยดินขี้งูเหลือมที่สำนักช่างสิบหมู่ใช้นี้ ผ่านการใช้งานประติมากรรมต้นแบบต่างๆ มากว่า ๓๐ ปี เมื่อเสร็จงานก็จะเก็บรักษาไว้ในห้องเป็นอย่างดี เพื่อนำมาใช้ในงานประติมากรรมครั้งต่อไป

❖ “พระจิตกาธาน” ส่งเสด็จสู่สวรรค์ชั้นดุสิต

บริเวณชั้นชาลาบนสุด มีบุษบกองค์ประธาน ถือเป็นสัญลักษณ์เขาพระสุเมรุ เป็นที่ตั้งของ **“พระจิตกาธาน”** หรือฐานที่ทำขึ้นสำหรับถวายพระเพลิงพระบรมศพ เป็นสถานที่สำคัญในการกลับคืนสู่ **“ทิพย์สภาวะ”**

พระจิตกาธานเป็นคำเรียกเฉพาะสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน และพระบรมวงศานุวงศ์ ขณะที่คนสามัญเรียก **“เชิงตะกอน”** ประกอบด้วยแท่นฐานสำหรับเผาทรงสี่เหลี่ยม ภายในใส่ดินเสมอปากฐานสำหรับวางท่อนฟืนไม้จันทน์ ตกแต่งด้วยกระดาษสี และเครื่องสดสำหรับเป็นเครื่องป้องกันไฟ

ณ ที่แห่งนี้ ถือเป็นสถานที่สุดท้ายบนโลกมนุษย์ จึงต้องประดับอย่างงดงามสมพระเกียรติสภาวะแห่งเทพที่กำลังจะมาถึง โดยภายในพระ-จิตกาธานยังมีเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศตามโบราณราชประเพณีและงานช่างชั้นสูง ประกอบด้วย พระโกศจันทน์, ฉากบังเพลิง และประติมากรรมสุนัขทรงเลี้ยงที่สร้างขึ้นเป็นพิเศษ ทั้งหมดสร้างตามคติความเชื่อ และความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

พระโกศจันทน์

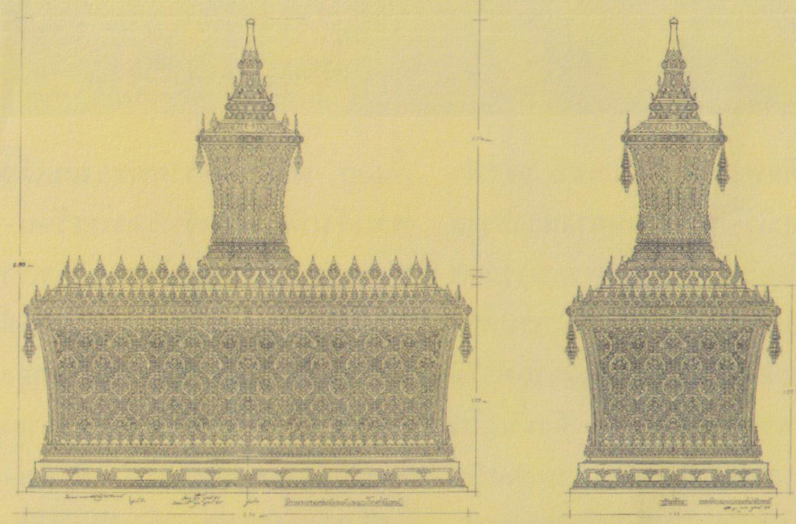
“...แล้วจิงยกศพไปสงสการด้วยแก่นจันทน์กฤษณาทั้งห้าแล้ว บูชาด้วยเข้าตอกดอกไม้ทั้งหลาย ครั้นว่าสงสการเสร็จแล้ว คนทั้งหลายจิงเก็บเอาธาตุพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นไปประจุแลก่อพระเจดีย์...”

ข้อความจาก **“ไตรภูมิกถา”** หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพญาลิไท แห่งกรุงสุโขทัย กล่าวถึงการใช้ **“ไม้จันทน์”** ในพระราชพิธีพระบรมศพ แสดงถึงความสำคัญของไม้หอมชนิดนี้ที่ใช้ในพระราชพิธีมาอย่างยาวนาน ในแง่คุณสมบัติไม้จันทน์ช่วยดับกลิ่น และเป็นไม้ที่มี

ค่าหายากยิ่ง การใช้ไม้จันทน์ประกอบพระราชพิธีพระบรมศพ จึงถือเป็นการถวายสักการะอย่างสูงสุด

ในพระราชพิธีถวายพระเพลิง **“พระโกศจันทน์”** สร้างขึ้นเป็นการเฉพาะในพระราชพิธีแต่ละครั้ง ใช้เป็นฟืนหรือเชื้อเพลิงสำหรับพระบรมศพ มีลักษณะเป็นโกศแปดเหลี่ยม ประกอบด้วยโครงลวดตาข่าย ประดับลายซ้อนไม้ทั้งองค์ สามารถถอดแยกได้ เมื่อถวายพระเพลิงจะเปลื้องพระโกศทองออก เหลือแต่พระโกศลองในแล้วนำพระโกศจันทน์เข้าประกอบพระโกศลองในซึ่งประดิษฐานบนพระจิตกาธาน เมื่อพระโกศจันทน์ซึ่งเป็นโครงตาข่ายมีลายประดับแบบฉลุโปร่ง ติดไฟ จะทำให้เพลิงลุกไหม้ได้โดยสะดวกและส่งกลิ่นหอม

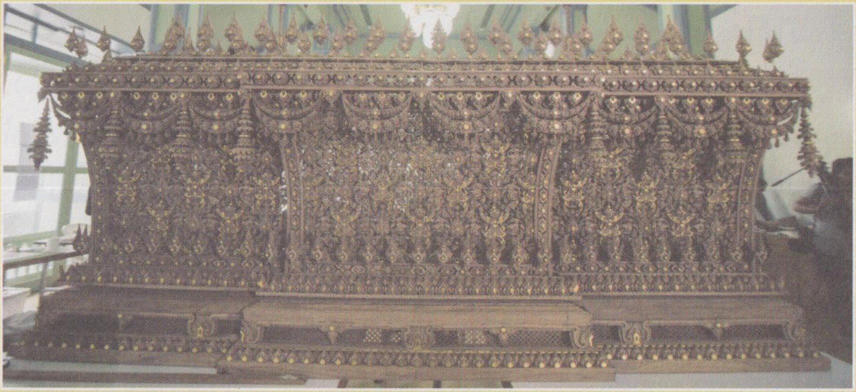
แต่เดิมนั้นจะอัญเชิญพระศพลงในพระโกศ อยู่ในท่ายืน, นั่ง, คุกเข่า หรือกอดเข่าประสานมือ เพื่อส่งพระวิญญาณเสด็จกลับสู่สวรรค์ แต่เมื่อครั้งงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เปลี่ยน

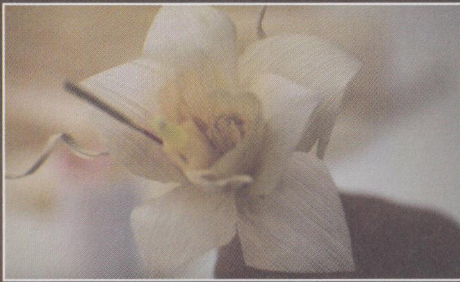
❖ แบบร่างพระโกศและฐานรองพระโกศจันทน์

มาเป็นการเชิญพระบรมศพลงหีบพระศพแทน ตามพระประสงค์ของสมเด็จย่าที่ทรงเห็นการทำพระสุกำ หรือมัดตราสังพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ เป็นไปด้วยความทุลักทุเล จึงตรัสว่า "อย่าทำกับฉันอย่างนี้ อึดอัดแย่" เช่นเดียวกันกับงานพระศพ

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งสามารถทำได้ตามพระราชอัธยาศัย ดังนั้น ในพระโกศจึงไม่มีพระบรมศพสถิตอยู่ แต่ตั้งไว้เพื่อเป็นพระบรมราชอิสริยยศ ส่วนหีบทรงพระบรมศพประดิษฐานหลังพระแท่นโดยมีฉากกั้นอยู่ โดยงานพระศพของสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ทรงเป็นเจ้านายพระองค์สุดท้ายที่ได้อัญเชิญลงประทับยังพระโกศทองใหญ่ ซึ่งเป็นพระประสงค์ว่าจะดำรงพระเกียรติยศของการเป็นขัตติยนารีแห่งพระราชวงศ์จักรีอย่างสูงที่สุด สำนักพระราชวังจึงจัดตรงตามโบราณราชประเพณี เว้นตอน

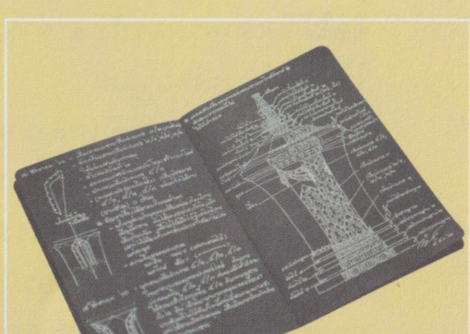

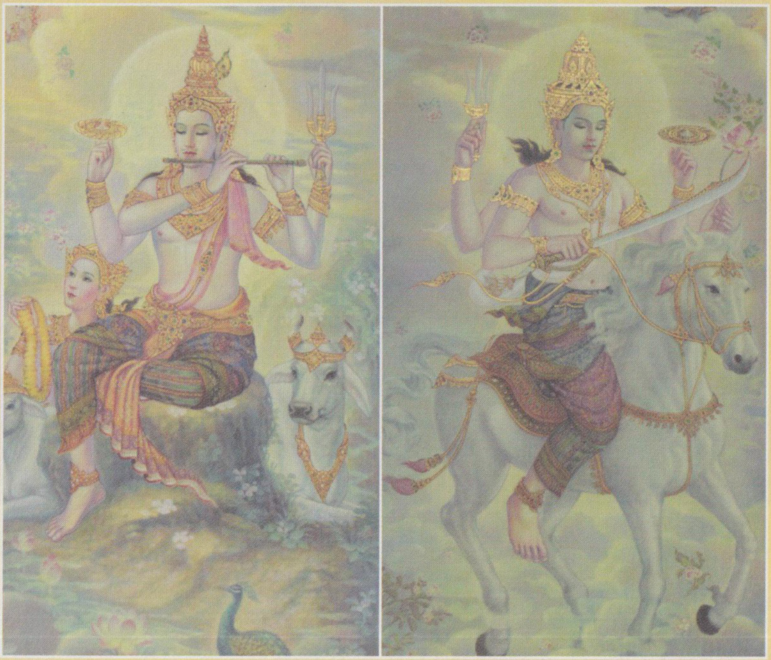
สิ่งสุดท้ายเพื่อถวายความอาลัย คือ **"ดอกไม้จันทน์"** ที่พสกนิกรต่างร่วมประดิษฐ์ โดยดอกไม้จันทน์ครั้งนี้มีถึง ๗ ชนิด คือ ดอกดารารัตน์ กุหลาบ พุดตาน ลิลลี่ กล้วยไม้ ชบาทิพย์ และชบาหนู ทั้งหมดมีความหมายลึกซึ้ง โดยเฉพาะ **"ดอกดารารัตน์"** หรือ Daffodil ดอกไม้ทรงโปรดของในหลวงรัชกาลที่ ๙ ที่พระราชทานให้กับสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเสมอ เมื่อครั้งประทับที่สวิตเซอร์แลนด์ ดอกไม้ชนิดนี้ยังมีความหมายถึงความรักที่ไม่ต้องการสิ่งใดตอบแทน และยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความหวัง

พระราชทานเพลิงที่อัญเชิญพระโกศเข้าเตาไฟฟ้า แทนการตั้งบนพระจิตกาธาน

สำหรับลวดลายของพระโกศจันทน์ในพระราชพิธีครั้งนี้ ประกอบไปด้วยกลีบจงกล ๔ ส่วน คือ เกสร กลีบแทรก กลีบใหญ่ และกลีบมุม บริเวณใจกลางประดับลายเทพบุตรประจำกลีบจงกล มีการฉลุไม้ประกอบนับหมื่นชิ้น โดยรวบรวมลายที่มีความสำคัญแสดงถึงฐานานุศักดิ์พระมหากษัตริย์อย่างสมพระเกียรติ เช่น ลายบัวกลีบขนุน ซึ่งภายในลายนี้จะมีรูปเทพนม เปรียบได้กับเหล่าเทพยดา

อีกส่วนสำคัญ คือ **ฐานรองพระโกศจันทน์** หรือที่เรียกว่า **"หีบพระบรมศพจันทน์"** มีลวดลายทั้งหมด ๑๙ ลาย รวมชิ้นไม้ฉลุกว่า ๓๓,๐๐๐ ชิ้น เช่น กระจังรวน กระจังฝา ดอกจอก ที่สำคัญคือ **"เครือเถาครุฑ"** ซึ่งเป็นลวดลายที่ผูกร้อยตัวครุฑเข้าด้วยกันถึง ๑๓๒ ตัว ให้ครุฑเป็นพาหนะแทนความหมายถึงการกลับคืนสู่สภาวะพระนารายณ์ ตามคติความเชื่อเรื่องมหาเทพอวตารปราบยุคเข็ญ ทั้งนี้ เฉพาะตัวครุฑอย่างเดียวต้องใช้การซ้อนไม้ถึง ๕๓ ชิ้น

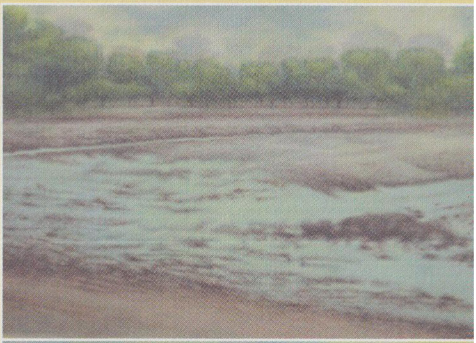
❖ ภาพนารายณ์อวตารปางที่ ๘ กฤษณาวตาร และปางที่ ๑๐ กัลกยาวตาร (บุรุษขี่ม้าขาว) ฉากบังเพลิงด้านทิศตะวันตก

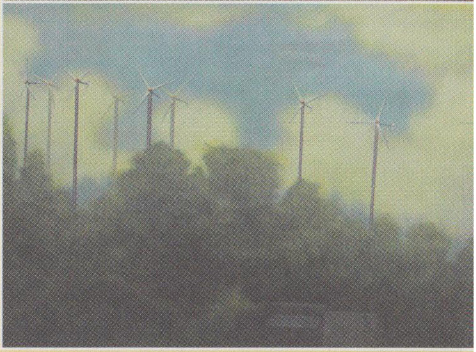
ฉากบังเพลิง

"ฉากบังเพลิง" เป็นเครื่องกั้นทางขึ้นลงพระเมรุมาศ เพื่อมิให้เห็นการถวายพระเพลิงและใช้บังลม มีลักษณะเป็นฉากพับได้ ติดไว้กับเสาพระเมรุทั้ง ๔ ด้าน เมื่อใช้งานจะดึงหรือคลี่ฉากที่พับไว้เพื่อบังพระจิตกาธาน

ที่ผ่านมาฉากบังเพลิงมักประกอบด้วยภาพเทพยดา แทนความหมายการกลับคืนสู่สรวงสวรรค์ โดยเพิ่มเติมพระราชนิยมและคุณูปการของพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์นั้นๆ หากแต่ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้ทำฉากบังเพลิงเป็นภาพนารายณ์อวตาร

ภาพจิตรกรรมบนฉากบังเพลิง เขียนตามแนวทางที่ในหลวงรัชกาลที่ ๙ เคยรับสั่งไว้ว่าอยากให้เขียน **"ภาพจิตรกรรมไทยแต่เป็นยุคสมัยปัจจุบัน"** โดยมีต้นแบบภาพจิตรกรรมบนผนังภายในพระพุทธรัตนสถานในพระบรมมหาราชวัง ลักษณะภาพมีความผสมผสานระหว่างจิตรกรรมแบบตะวันตก ๓ มิติ กับจิตรกรรมไทยโบราณ ให้ภาพบุคคลมีกล้ามเนื้อสมจริง มีแสงเงา ดูร่วมสมัย แต่คงความเป็นไทยประเพณีด้วยการปิดทองคำเปลวตามเครื่องประดับและตัดเส้นรอบนอกเป็น **"จิตรกรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ ๙"**

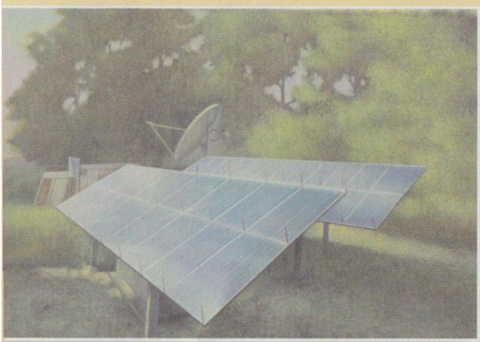

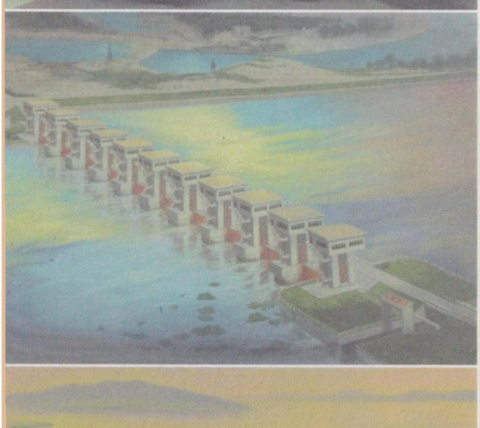
รวม ๘ ปาง ตามคติความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นองค์นารายณ์อวตารปราบยุคเข็ญ ขณะที่ด้านล่างสร้างสรรค์เป็นภาพโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ๒๔ โครงการ แยกตามหมวด **"ดิน น้ำ ลม ไฟ"** เป็นเสมือนเครื่องบันทึกพระมหากรุณาธิคุณตลอดรัชกาลอันยาวนาน

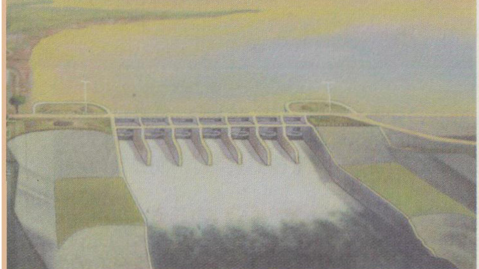
ทิศเหนือ หมวดน้ำ

นารายณ์อวตารปางที่ ๑ มัตสยาวตาร (ปลากรายทอง) และปางที่ ๒ กูรมาวตาร (เต่า) ประกอบด้วยภาพโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เช่น ฝนหลวง, ฝายต้นน้ำ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อ. ดอยสะเก็ด จ. เชียงใหม่, เขื่อนป่าสักชลสิทธิ์, โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง และกังหันน้ำชัยพัฒนา

ทิศตะวันออก หมวดดิน

นารายณ์อวตารปางที่ ๓ วราหาวตาร (หมูป่าเขี้ยวเพชร) และปางที่ ๔ นรสิงหาวตาร (สิงห์ครึ่งคน) ประกอบด้วยภาพโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้แก่ โครงการการปรับปรุงดินกรวดศูนย์การศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้, ดินเค็ม ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบน, ดินทราย ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อน, ดินดานลูกรัง ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทราย, ดินพรุและดินเปรี้ยว ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง

ทิศใต้ หมวดไฟ

นารายณ์อวตารปางที่ ๖ ปรศุรามาวตาร (ผู้ใช้ขวานเป็นอาวุธ) และปางที่ ๗ รามาวตาร (พระราม) ประกอบด้วยภาพโครงการสกัดน้ำมันจากสบู่ดำ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพาน, โรงงานผลิตไบโอดีเซล ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง, เชื้อเพลิงอัดแท่ง แกลบอัดแท่ง โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา, ก๊าซชีวภาพ พลังงานเซลล์แสงอาทิตย์

ผลิตกระแสไฟฟ้า, กังหันน้ำผลิตไฟฟ้าที่ประตูน้ำคลองลัดโพธิ์

ทิศตะวันตก หมวดลม

นารายณ์อวตารปางที่ ๘ กฤษณาวตาร และปางที่ ๑๐ กัลกยาวตาร (บุรุษขี่ม้าขาว) ประกอบด้วยภาพโครงการฯ เช่น กังหันลม โครงการชั่งหัวมันตามพระราชดำริ บ้านหนองคอไก่ จ. เพชรบุรี, ผลิตไฟฟ้าด้วยพลังงานลม และกังหันสูบน้ำ ศูนย์ช่วยเหลือผู้ประสบวาตภัยแหลมตะลุมพุก จ. นครศรีธรรมราช อันเป็นที่มาของพระราชดำริพื้นที่บางกะเจ้า อ. พระประแดง จ. สมุทรปราการ เป็นพื้นที่สีเขียว และปอดของกรุงเทพฯ เนื่องจากลมมรสุมจากอ่าวไทยจะพัดพาอากาศบริสุทธิ์ที่ผลิตจากพื้นที่นี้เข้าฟอกอากาศเสียในกรุงเทพฯ เป็นเวลา ๙ เดือน

นอกจากภาพด้านหน้าที่มีความประณีตงดงาม ด้านในยังมีความหมายลึกซึ้ง โดยออกแบบบนพื้นหลังเป็นสีชมพู ประดับตราสัญลักษณ์พระปรมาภิไธยย่อ "ภ.ป.ร." ประกอบด้วยเหล่าบัวสวรรค์จำลองสวรรค์ชั้นดุสิต อันเป็นที่พำนักของพระโพธิ์สัตว์ก่อนเสวยชาติ ขนาบซ้ายขวาด้วยดอกมณฑาทิพย์ ดอกไม้สวรรค์แสดงนัยถึงการถวายสักการะอย่างสูงสุด

นอกจากนี้ยังออกแบบเป็นกลุ่มบัวสวรรค์ โดยสอดแทรกสัญลักษณ์ต่างๆ สื่อถึงพระมหากรุณาธิคุณ เช่น ปลานิล อันเป็นพันธุ์ปลาพระราชทาน, รวงข้าว หมายถึงความใส่พระราชหฤทัยพัฒนาพันธุ์ข้าว, หญ้าแฝก ระลึกถึงการอนุรักษ์ดินน้ำตามแนวพระราชดำริ, หยาดฝนสื่อถึงฝนหลวงและน้ำพระราชหฤทัย

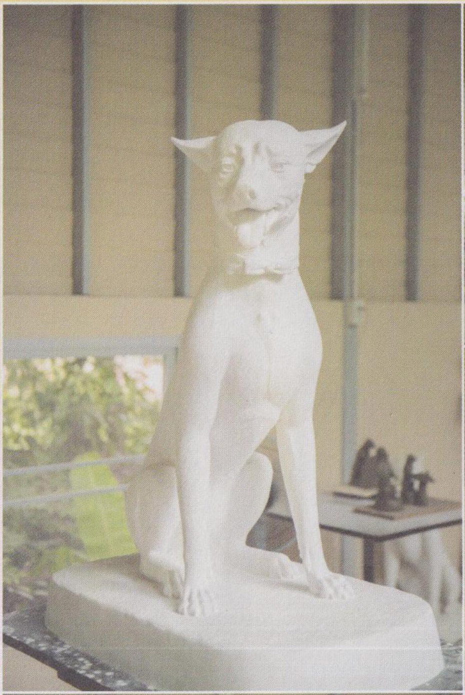

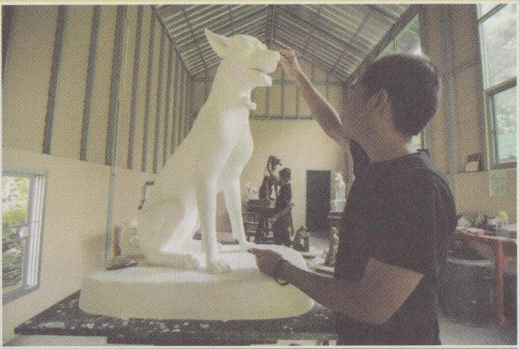

จิตรกรรมพระที่นั่งทรงธรรม

ยังมีภาพจิตรกรรมขนาดใหญ่เรียงร้อยเรื่องราวโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จำนวน ๔๖ โครงการ จากทั้งหมดกว่า ๔,๐๐๐ โครงการ ประดับบนฝาผนังพระที่นั่งทรงธรรม 3 ด้าน

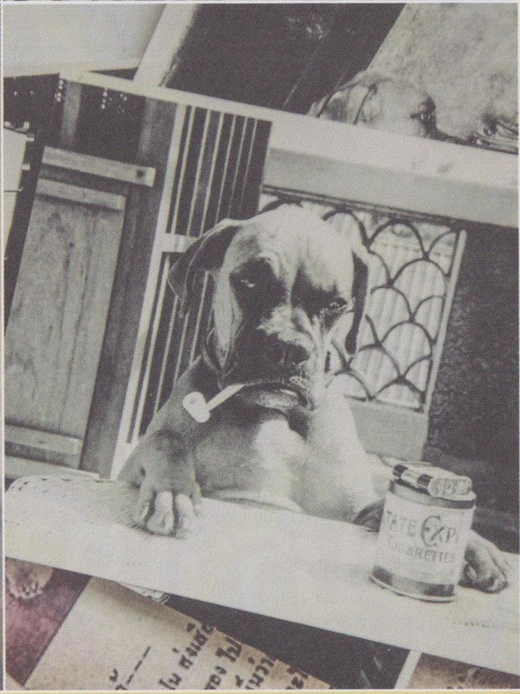

และบรรเทาอุทกภัยเมื

ประติมากรรมสุนัขทรงเลี้ยง “ทองแดง-โจโฉ”

ในงานพระเมรุมาศครั้งนี้ มีการออกแบบหุ่นปั้นสุนัขทรงเลี้ยง คุณทองแดง และคุณโจโฉ ติดตั้งบริเวณพระจิตกาธาน

“คุณทองแดง” เป็นสุนัขเพศเมีย ลูกของ “แดง” สุนัขจรจัดบริเวณถนนพระราม ๙ ที่ในหลวงรัชกาลที่ ๙ ทรงเลี้ยงไว้ ประติมากรรมมีความพิเศษตรงที่ไม่เหมือนจริง เป็นศิลปะเชิงนามธรรม ตีความตามพระราชนิพนธ์เรื่องทองแดง สื่อถึงความถ่อมตัว นอบน้อม และอ่อนโยน และปั้นให้ยืดตัวเกินจริงเล็กน้อยเพื่อให้ดูสง่างาม เนื่องจากในหลวงรัชกาลที่ ๙ เคยตรัสว่า “คุณทองแดงสง่าเหมือนม้า” นอกจากนี้ยังสื่อถึงความซื่อสัตย์กตัญญูผ่านแววตา และเพิ่มเติมลูกเล่น “ปลอกคอหูกระต่าย” เพื่อให้สุนัขทรงเลี้ยงดูสุภาพเหมาะกับงานสำคัญ

ส่วน **“คุณโจโฉ”** เป็นสุนัขทรงเลี้ยงพันธุ์บ๊อกเซอร์ช่วงปี ๒๕๐๐ มีความฉลาด แสนรู้ และมีอิริยาบถชวนยิ้ม ดังปรากฏในภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ตีพิมพ์ในหนังสือโรงเรียนราชินี โดยภาพมีอิริยาบถต่างๆ เช่น คาบไปป์ สวมแว่นตา อ่านหนังสือ เล่นเปียโน สำหรับประติมากรรมคุณโจโฉใช้ต้นแบบจากภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ในท่าคาบไปป์ มีคำกลอนเขียนใต้ภาพว่า

บัดนั้น *โจโฉปรีดิ์เปรมเกษมศรี*
ได้ดูดกล้องสมใจในครานี้ *ไม่ต้องใส่บุหรี่ก็ดีแล้ว*
วางท่าโก้โอ่อ่าสง่านัก *แต่ใจชักสงสัยน้ำในแก้ว*
ใยมีฟองปุดปุดผุดเป็นแนว *ใสแจ๋วแหววพุทโธ่น้ำโซดา*

ประติมากรรมคุณโจโฉ เรียกได้ว่ามีความแตกต่างกับคุณทองแดง เพราะเป็นศิลปะแนวเสมือนจริง เก็บรายละเอียดรอยย่นของผิวหนัง ไปจนถึงเส้นขน เหตุผลสำคัญเพราะเรื่องราวของคุณโจโฉแทบไม่มีบันทึกถึง ศิลปินจึงเลือกปั้นให้มีความสมจริงตามภาพถ่าย

ความพิเศษของพระเมรุมาศรัชกาลที่ ๙

๑

ชั้นเชิงกลอน ๗ ชั้น บริเวณชั้นเหม เป็นพุทธภูมิ

๒

สื่อพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์และนารายณ์อวตาร

๓

พระเมรุที่ผ่านมามี ๒-๓ ชั้น แต่ครั้งนี้มี ๔ ชั้น ยิ่งสูงยิ่งแสดงถึงความสมจริงของพระเมรุมาศ

๔

เขาพระสุเมรุ มีสระอโนดาตล้อมรอบโดยสระทั้งสี่ มีการขุดสระขึ้นมาจริงๆ

๕

เขาโคมไฟครุฑ จากเดิมเป็นหงส์ เพราะครุฑเป็นสัตว์พาหนะของพระนารายณ์

พื้นที่ฝั่งทิศเหนือของพระเมรุมาศ จัดภูมิสถาปัตยกรรมแปลงนาข้าวขนาดกว่า ๑ ไร่ แบ่งแปลงนาเป็น ๓ ส่วน คือ ช่วงที่เป็นต้นกล้า แตกกอ และออกรวง ลดหลั่นไล่ระดับเพื่อความสวยงาม ภายในคันนารูปเลขเก้าไทยสีดินทอง พร้อมทำฝายน้ำล้น แก้มลิง และจำลองกังหันน้ำชัยพัฒนา ตามโครงการพระราชดำริฯ

พระเมรุมาศ และอาคารสิ่งปลูกสร้างประกอบในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ครั้งนี้ กินพื้นที่ถึง ๒ ใน ๓ ของอาณาบริเวณท้องสนามหลวง เพื่อถวายให้สมพระเกียรติยศอย่างสูงสุด

❖ คติ "นาค" ในราชรถ

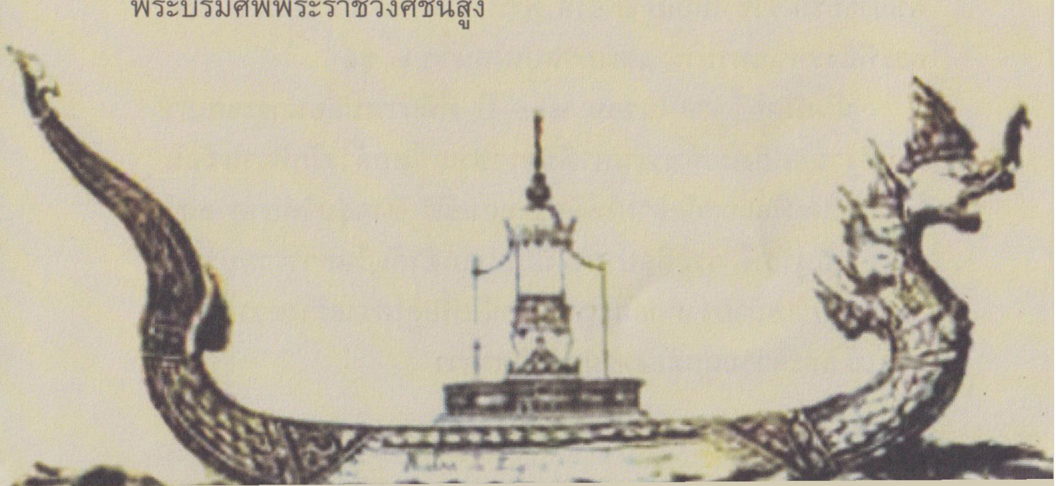
คติไตรภูมิ ยังปรากฏใน **"ราชรถ-ราชยาน"** จากเอกสาร "จดหมายการพระศพสมเด็จพระรูปวัดพุทไธสวรรย์ กรุงเก่า" กล่าวถึง "พระมหาพิชัยราชรถฤษฎาธาร" ประดิษฐานพระบุษบกห้ายอดที่แสดงถึงเขาพระสุเมรุ และรอบล้อมทวีปทั้งสี่ คือ อุตรกุรุทวีป บุพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีป และชมพูทวีป ซึ่งราชรถดังกล่าวเป็นต้นแบบของพระมหาพิชัยราชรถกรุงรัตนโกสินทร์

บุษบกของพระมหาพิชัยราชรถองค์ปัจจุบัน สื่อถึงความเป็น

เขาพระสุเมรุเช่นเดียวกับพระมหาพิชัยราชรถฤษฎาธารเมื่อครั้งกรุงเก่า ชั้นเบญจารายรอบด้วยเหล่าเทวดาแสดงถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ และครุฑ สื่อความหมายถึงพระมหากษัตริย์ผู้เป็นสมมติเทพ ที่สำคัญคือเครื่องไม้แกะสลักรูป **"นาค"** อันเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและความสมบูรณ์

คนพื้นเมืองอุษาคเนย์เชื่อว่ามนุษย์มีต้นกำเนิดมาจากบาดาล หรือ **"นาคพิภพ"** เมื่อตายไปวิญญาณจะกลับไปสู่แหล่งกำเนิด เชื่อว่านาคจะเป็นผู้นำดวงวิญญาณผู้ตายให้กลับไปสู่โลกบาดาล หลังรับอิทธิพลศาสนาพุทธและพราหมณ์ ความเชื่อนี้ยังคงเหลือร่องรอยในงานพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดิน โดย **"เฟอร์ดินันด์ เมนเดซ ปินโต"** นักเดินทางชาวโปรตุเกส บันทึกถึงพระราชพิธีพระบรมศพของสมเด็จพระไชยราชาธิราช ว่า เมื่อถวายพระเพลิงและบรรจุพระอัฐิรวมถึงพระอังคารแล้ว ใช้เรือรูปสัตว์อัญเชิญพระอัฐิล่องลำน้ำไปยังอาราม โดยมีเรือสำคัญเป็นเรือรูปงูใหญ่หรือนาคนั่นเอง

เรือนาคส่งวิญญาณเป็นธรรมเนียมที่มีมาก่อนการสร้างพระเมรุมาศเพื่อการถวายพระเพลิง โดยหลังจากมีธรรมเนียมการออกพระเมรุแล้ว เรือนาคได้เปลี่ยนรูปไปเป็น **"ราชรถ"** ซึ่งยังคงสัญลักษณ์นาคดังเดิม แม้ในวัฒนธรรมดั้งเดิมหลายแหล่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พบร่องรอยของธรรมเนียมเรือนาค แต่ปัจจุบันคตินี้เลือนรางไปตามระบบกษัตริย์ เหลือเพียงไม่กี่แห่งรวมถึงไทยที่ยังคงธรรมเนียมนี้ในงานพระบรมศพพระราชวงศ์ชั้นสูง

❖ การบูรณะพระมหาพิชัยราชรถ ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

บูรณปฏิสังขรณ์ราชรถ ราชยาน

ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในหลวงรัชกาลที่ ๙ มีการบูรณปฏิสังขรณ์ราชรถ ราชยาน ครั้งใหญ่ ได้แก่ พระมหาพิชัยราชรถ ราชรถน้อย ๓ องค์ พระยานมาศสามลำคาน ๒ องค์ พระที่นั่งราเชนทรยาน และเกรินบันไดนาค ๒ ชุด

นับเป็นครั้งแรกในรอบ ๒๐๐ ปี ที่มีการเปลี่ยนกระจกเก่าตั้งแต่ฐานจนถึงยอดพระมหาพิชัยราชรถ โดยล้างรักที่งานซ้อนไม้ทั้งหมดเพื่อแกะคัดลายให้มีความคมชัด ซึ่งกลุ่มวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ กรมศิลปากร มีบทบาทสำคัญในการร่วมบูรณะวิเคราะห์ภาพถ่ายจากกล้องจุลทรรศน์ เพื่อดูโครงสร้างความผุพังของไม้ และความถูกต้องตามหลักวิชาการ

❖ เทพนมแกะสลักจากไม้สักทองของพระมหาพิชัยราชรถ หลังจากล้างรักออกทั้งหมด ทำให้เห็นผิวในและลวดลายแกะสลักของช่างชั้นครูตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์

งานบูรณะพระที่นั่งราเชนทรยานดำเนินการโดยสำนักช่างสิบหมู่ มีส่วนงานสำคัญคือการคัดลายซ้อนไม้ให้มีความคมชัดขึ้น ถือเป็นงานที่มีความละเอียดอ่อนเพราะไม้เก่ามีอายุกว่าร้อยปี และมีความบางเพียงไม่กี่มิลลิเมตร และนำการ **"ลงรักสมุก"** เพื่อเติมเต็มพื้นผิวไม้ให้เรียบก่อนการลงรักปิดทอง โดย **"รักสมุก"** ที่ใช้ในงานครั้งนี้นายช่างได้พยายามให้มีผิวสัมผัสใกล้เคียงกับไม้สักที่สุด จึงเลือกใช้สูตร **"สมุกกะลา"** โดยผสมกะลาเผาบดละเอียดเข้ากับรัก คนเข้ากันจนเนื้อละเอียด ถือเป็นงานช่างที่ต้องอาศัยทั้งประสบการณ์และความรู้

สร้างพระที่นั่งราเชนทรยานน้อย

มีการจัดสร้างพระที่นั่งราเชนทรยานขึ้นใหม่อีกองค์ เรียก "พระที่นั่งราเชนทรยานน้อย" เพื่อใช้ในการอัญเชิญพระบรมราชสรีรางคาร ต้นแบบพระที่นั่งราเชนทรยานน้อยมาจากพระที่นั่งราเชนทรยานองค์เดิมที่ถือเป็นผลงานช่างชั้นครู มีองค์ประกอบทั้งหมด ๒๐ ส่วน ไม่ต่างจากต้นแบบ เพียงแต่ปรับให้มีขนาดบุษบกย่อมกว่า และปรับจากกระจังปฏิญาณรวน เป็นกระจังปฏิญาณ เพื่อให้มีความแตกต่าง

สร้างราชรถปืนใหญ่

ในการนี้มีการจัดสร้างราชรถปืนใหญ่ขึ้นมา ๓ องค์ โดยกรมสรรพาวุธทหารบกถอดแบบมาจากปืนใหญ่ภูเขา ๕๑ ซึ่งประจำการในกองทัพบกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ โดยคัดเลือกปืนใหญ่ที่สมบูรณ์ที่สุดมา ๓ กระบอก ถอดปืนใหญ่ออก เหลือเพียงโครงสร้างหลักที่ใช้ทำราชรถ เพื่อจัดสร้างและประดับฐานรองพระบรมโกศ

ราชรถปืนใหญ่ ใช้ในการอัญเชิญพระบรมโกศของพระมหากษัตริย์และพระโกศพระบรมวงศ์ที่ทรงรับราชการทหารแทนพระยานมาศสามลำคาน ธรรมเนียมนี้เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๖ ในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพจอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นครั้งแรก และครั้งหลังสุดในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร รัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓

พลฉุดชักราชรถ

การเคลื่อนขบวนพระราชอิสริยยศอัญเชิญพระบรมศพ จำเป็นต้องใช้กำลังพล และความพร้อมเพรียง กรมสรรพาวุธทหารบก เป็นผู้จัดหาและฝึกกำลังพลเพื่อทำหน้าที่นี้ มีท่าทางการฉุดชัก ๗ ท่า คือ ท่าตรง, ท่าพัก, ท่าหันอยู่กับที่, ท่าถวายบังคม, ท่าหยิบเชือกและวางเชือก, ท่าเดินปกติ

และหยุด, และท่าเดินตามจังหวะเพลงพญาโศกลอยลมและหยุด

เชือกฉุดชักราชรถ

❖ ไม้มะนาวป่า ที่ใช้ในการถักเชือกของกรมอู่ทหารเรือ

ในการฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถซึ่งมีน้ำหนักมากจะใช้เชือกป่านมะนิลา เนื่องจากมีความเหนียว แข็งแรง และมีความยืดหยุ่นน้อยกว่าเชือกเปอร์ล่อนซึ่งใช้ฉุดชักราชรถองค์อื่นๆ โดยกรมอู่ทหารเรือเป็นผู้รับผิดชอบในการถักเชือก มีวิธีการเหมือนถักเชือกเรือ โดยใช้ "ไม้มะนาวป่า" ซึ่งทหารเรือใช้ในการทำห่วงเชือกอยู่แล้ว เนื่องจากเนื้อไม้มีความละเอียดลื่น ไร้เสี้ยน เชือกที่ได้มีความเหนียวแน่น จากนั้นจึงนำไปหุ้มด้วยผ้าแดงโทเร แล้วเย็บด้วยมือเก็บรายละเอียดให้เรียบเนียนที่สุด เรียกว่า "สอยพันลำ" ซึ่งต้องใช้ความประณีตลงฝีเข็มถี่และแน่นกว่าเย็บจักร

❖ พิธีกรรมความตายในอุษาคเนย์

หลักฐานเก่าสุดเกี่ยวกับพิธีศพในไทย ราว ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้วคือ **การฝังศพแบบวางราบเหยียดยาว** พบที่ จ. กระบี่ และ จ. แม่ฮ่องสอน ไม่มีพิธีกรรมซับซ้อน เมื่อมีคนตายเอาศพไปฝังเป็นเสร็จพิธี โดยสถานที่ทำศพหรือทิ้งศพ เรียกกันในภายหลังว่า **"ป่าเลว"** หรือ **ป่าเห้ว** บ้างออกเสียง **"เปลว"** ส่วนภาคกลางเรียก **"ป่าช้า"** ความหมายเดียวกับ **"เลว"** มักใช้ควบว่า **"เลวทรามต่ำช้า"**

เขตแดนศักดิ์สิทธิ์ "หินตั้ง"

คนพื้นเมืองอุษาคเนย์ตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์นับถือผี มีหลักฐานคือ **"วัฒนธรรมหินตั้ง"** เชื่อกันว่าเป็นบริเวณศักดิ์สิทธิ์ใช้เป็นที่ฝังศพบุคคลสำคัญ และทำพิธีศพครั้งที่ ๒ ชุมชนโบราณที่มีอายุประมาณ ๑,๐๐๐-๓,๐๐๐ ปี หลายแห่ง มีร่องรอยของ **"วัฒนธรรมหินตั้ง"** เช่น **"สโตนเฮนจ์"** มรดกโลกทางตอนใต้ของอังกฤษ และวัฒนธรรมโมอาย หมู่เกาะอีสเตอร์ ประเทศชิลี รวมถึง **"ทุ่งไหหิน"** ในลาว ก็จัดเป็นวัฒนธรรมหินตั้งแห่งหนึ่งที่มีชื่อเสียงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้แต่ในไทยก็พบวัฒนธรรมหินตั้งและร่องรอยพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับการบูชายัญและผีหลายแห่ง เช่น เมืองฟ้าแดดสงยาง จ. กาฬสินธุ์, เมืองอู่ทอง

จ. สุพรรณบุรี, จ. ลำปาง และ จ. สุโขทัย

หลังรับพุทธศาสนา **"หินตั้ง"** ที่เคยใช้ในการบูชาผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ กลายมาเป็น **"ใบเสมาหินตั้ง"** ปักกำหนดเขตพระอุโบสถ หรือสถานที่ทำพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา

ส่งขวัญคืนแดนฟ้า

เชื่อกันแต่บรรพกาลว่าคนตายเพราะขวัญหายจากร่าง หาทางกลับไม่ถูก ต้องทำพิธีเรียกขวัญโดยร้องรำทำเพลงให้ครึกครื้นเสียงดังที่สุด เชื่อว่าขวัญจะกลับคืนร่างตามเสียงที่ได้ยิน ครั้นนานวันขวัญหายถาวรจึงต้องเชิญขวัญไปเมืองฟ้า เพื่อไปอยู่ในดินแดนเดียวกับบรรพบุรุษซึ่งอาจอยู่อีกฝั่งหนึ่งของห้วงน้ำ หรือบนยอดเขาสูง

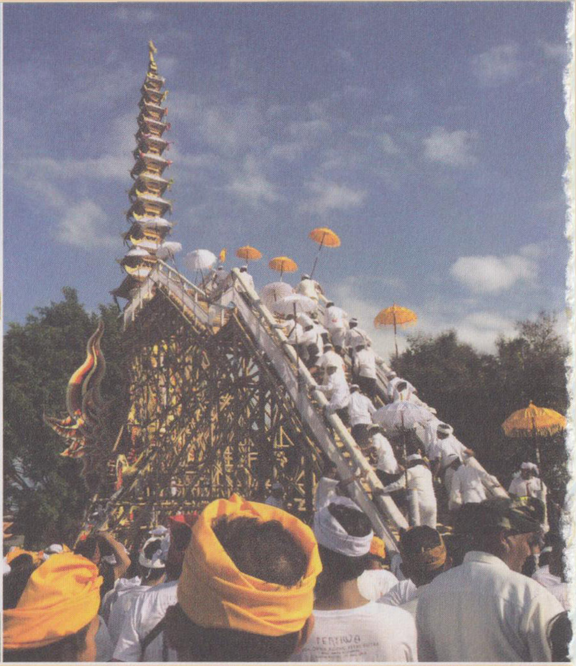
บรรพบุรุษ ณ ดินแดนแห่งนั้นจะคอยคุ้มครอง ตราบที่ลูกหลานยังรักษาความสัมพันธ์โดยติดต่อกันผ่านพิธีกรรม หนึ่งในนั้นคือการทำศพ

บางกลุ่มชาติพันธุ์เชื่อว่าขวัญคนตายต้องกลับถิ่นเดิมทางน้ำ จึงเอาศพใส่ภาชนะคล้ายเรือไปไว้ในแหล่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ถ้ำ หรือเพิงผา บางกลุ่มใช้วิธีสลักรูปเรือไว้บนภาชนะสำริดใส่ศพ ตัวอย่างโลงไม้รูปร่างคล้ายเรือ ราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ที่พบในถ้ำ จ. แม่ฮ่องสอน คือหลักฐานทางโบราณคดีแสดงถึงความเชื่อเรื่อง "ส่งขวัญขึ้นเมืองฟ้า ไปทางน้ำ"

ประเพณีการทำศพสมัยโบราณ พบโดยทั่วไปมีอยู่ ๒ แบบคือ ฝังทั้งโครงโดยใส่หีบ หรือโลง กับปล่อยให้เนื้อหนังหลุดลุ่ยแล้วนำกระดูกมาใส่ไห เรียกพิธีศพครั้งที่ ๒

"การเรียกขวัญ" โดยการร้องรำทำเพลงสนุกสนาน เป็นความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนที่นับถือศาสนาผีเมื่อหลายพันปีมาแล้ว เชื่อกันว่าเครื่องประโคมงานศพด้วย ปี่ ฆ้อง กลอง เวลานั้นคือต้นแบบปี่พาทย์งานศพในปัจจุบัน

❖ วาดา ๑๑ ชั้น และการอัญเชิญพระศพลงจากวาดา

เมื่อ “ขวัญ” หาย กลายเป็น “วิญญาณ” สู่คติเปลี่ยนในพิธีกรรมทำศพ

ภายหลังรับพุทธศาสนาความเชื่อเรื่อง **“ขวัญ”** เปลี่ยนไปเป็นเรื่องของ **“วิญญาณ”** ที่เกิดมาเพื่อใช้กรรม เมื่อหมดกรรมจึงไปเกิดใหม่ พร้อมไปกับคติการทำศพที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธและพราหมณ์ แต่ยังคงมี **“เรือนาค”** เพื่อเป็นพาหนะส่งวิญญาณกลับไปสู่โลกเดิมคือบาดาล ความเชื่อนี้ยังคงสืบเนื่องต่อมาในกลุ่มคนบางกลุ่ม และชนชั้นสูง

ในงานพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดิน สมัยกรุงศรีอยุธยา มีการอัญเชิญพระอัฐิและพระสรีรางคารไปทำพิธีทางน้ำ ต่อมาเมื่อเกิดประเพณีออกพระเมรุมาศ เรือนาคจึงเปลี่ยนรูปเป็น **“ราชรถ”** โดยคงสัญลักษณ์เรือนาคศักดิ์สิทธิ์ และคติคืนสู่สวรรค์ในรูปการจำลองเขาพระสุเมรุ

ความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนส่วนใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เลือนไปส่วนหนึ่งเพราะไร้ระบบกษัตริย์ เหลือเพียงไม่กี่แห่งที่ยังสืบสานงานพระศพในราชวงศ์ชั้นสูง เช่น กัมพูชา ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

พระบาทสมเด็จพระนโรดม สีหนุ มีการสร้างพระเมรุมาศที่เรียกพระเมรุทองเหมือนกับไทย และมีพระราชพิธีคล้ายๆ กันหลายอย่าง เช่น ขั้นตอนการเก็บพระบรมอัฐิ มีธรรมเนียมแต่โบราณ คือ แจงพระรูป ความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ หมายถึง "วิธีเอาเถ้าถ่าน และกระดูกศพที่เผาเสร็จแล้วบนกองฟอนมาเรียงลำดับเป็นอย่างรูปคน ให้หัวอยู่ทางทิศตะวันตกแล้วหันกลับมาทิศตะวันออก" โดยกัมพูชาเรียก "แปรรูป"

หากแต่รูปรอยความเชื่อนี้ยังเห็นชัดเจนในพิธีกรรมศพของชาวบาหลี ตั้งแต่สามัญชนจนถึงชนชั้นสูงยังคงให้ความสำคัญกับพิธีกรรมศพเป็นที่สุด โดยเฉพาะพิธีศพครั้งที่ ๒

รูปแบบพิธีกรรมตามความเชื่อเดิมของชาวบาหลีแทบไม่เปลี่ยน โดยเฉพาะพิธีกรรมศพในราชวงศ์ชั้นสูง มีหลายอย่างคล้ายการทำศพเจ้านายของไทย เช่น ในงานพระพิธีศพ รานีอิดา เดวา อากุง อิสตรี ปุตรา นอกจากเป็นรานีของอดีตกษัตริย์แห่งกลุงกุง ยังสืบสายจากราชวงศ์ชั้นสูง เมื่อสิ้นพระชนม์ จึงได้รับการถวายพระเกียรติยศสูงสุด โดยการสร้าง "วาดา" ๑๑ ชั้น ใช้อัญเชิญพระศพ โดยวาดานี้มีหน้าที่เป็นทั้งราชรถและพระเมรุรวมกัน สร้างด้วยโครงสร้างไม้ไผ่ต่อกันขึ้นไปเป็นยอดสูง ตั้งอยู่บนแคร่ขนาดใหญ่

❖ หุ่นโคสีดำสำหรับบรรจุพระศพ

ในการยกพระศพขึ้นไปบรรจุบนยอด **"วาดา"** ต้องสร้างทางเอียงลาดช่วงยาวด้วยไม้ไผ่ที่เรียกว่า **"บาเด"** แล้วใช้คนหลายคนช่วยกันค่อยๆ หามพระศพขึ้นไป

"วาดา" สร้างตามความเชื่อเรื่องจักรวาล ฐานเป็นเต่าร้อยรัดด้วยนาควาสุกรี และอนันตนาคราช ด้านบนมีหน้ากาลขนาดใหญ่สยายปีก แทนผืนป่าสูงตระหง่านและขุนเขา เหนือขึ้นไปประกอบด้วยหลังคาหลายชั้นสื่อถึงแดนสวรรค์ในชั้นต่างๆ ความสูง ๒๘ เมตร น้ำหนัก ๖ ตัน ใช้คนสลับกันหามครั้งละ ๔๕๐ คน

ในการถวายเพลิงพระศพจะอัญเชิญพระศพไว้ในหุ่นโคสีดำ โดยหุ่นโคจะถูกเผาพร้อมไปกับพระศพ เชื่อกันว่าจะพาดวงพระวิญญาณสู่สวรรค์ จากนั้นจึงเก็บพระอัฐิ และนำพระอังคารไปลอยทะเลที่หาดจุมไป คงความหมายของการส่งดวงวิญญาณกลับสู่ดินแดนบรรพบุรุษที่จากมา

รูปรอยเรือนาคและเขาพระสุเมรุในวันนี้

ยุคแรกที่มีการออกพระเมรุมาศ สมัยกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าเริ่มในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง (ราว พ.ศ. ๒๑๘๑) ซึ่งรับเอาประเพณีเขมรมาหลายอย่าง แต่แทนที่จะสร้างด้วยศิลาขนาดใหญ่ เช่น นครวัด กลับทำเป็นเครื่องไม้เน้นความอลังการ เวลานั้นราษฎรทั่วไปยังคงเผาศพบนเชิงตะกอนแบบง่ายๆ

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๑ มีพระราชดำริสร้างเมรุปูนถาวรที่วัดสุวรรณาราม บางกอกน้อย ขึ้นเป็นครั้งแรก แล้วมาสร้างถวายวังหลวงที่วัดอรุณราชวรารามอีกแห่งหนึ่ง เพื่อเป็นที่เผาศพผู้มีบรรดาศักดิ์ชั้นรองจากที่เคยทำที่เมรุกลางเมือง แต่เมื่อถึงคราวใช้งานจริง เจ้าของงานกลับปลูกเมรุผ้าขาวขึ้นต่างหาก ไม่ยอมใช้เมรุปูน เนื่องจากเห็นว่าเป็นที่เผาศพสาธารณะมาตั้งแต่แรก จึงไม่สมควรที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จเข้าไปพระราชทานเพลิง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมรุปูนอีกแห่งไว้ที่วัดสระเกศ และใช้เผาศพเรื่อยมา จนกระทั่งมีการสร้างเมรุปูนที่วัดเทพศิรินทราวาส จึงเปลี่ยนมาใช้งานที่นี่ สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับคนทั่วไปที่มีฐานะ และต้องการทำศพคล้ายเจ้านาย จะใช้วิธีสร้าง **"เมรุลอย"** ซึ่งถอดได้ในการเผาศพ ส่วนชาวบ้านที่มีฐานะรองลงมา ยังคงเผาศพบนเชิงตะกอน ประดับด้วยเครื่องแกะสลักเป็นลวดลาย เช่น แทงหยวก ครั้นหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เริ่มคลายตัวลง ชนชั้นกลางมีบทบาทสูงขึ้น ต้องการเผาศพบนเมรุเช่นเจ้านาย จึงเลียนแบบสร้างเมรุไว้ตามวัดต่างๆ แม้แต่รถเชิญศพก็ยังตกแต่งเป็นรูปนาค ซึ่งเป็นรูปรอยความเชื่อเนื่องมาจากเรือนาคศักดิ์สิทธิ์

ทุกวันนี้การเผาศพบนเมรุ คือสิ่งที่แสดงฐานะและเชิดชูคุณงามความดีของผู้ที่ล่วงลับ และยังคงสัญลักษณ์ **"เขาพระสุเมรุ"** อันหมายถึง ภูเขากลางจักรวาล มียอดเป็นที่ตั้งแห่งเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่ประทับของพระอินทร์ เป็นที่มาของการส่งวิญญาณสู่สวรรค์ในพิธีเผาศพ

การจัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงโดยการสร้างพระเมรุมาศ เป็นการถวายพระเกียรติยศอย่างสูงแด่พระมหากษัตริย์ ที่เสด็จสวรรคต ในอดีตยังแสดงถึงความมั่นคงของบ้านเมือง และความรุ่งเรืองทางศิลปกรรมของชาติ เพราะเป็นที่รวม สรรพวิชางานช่างทุกแขนง โดยเฉพาะงานพระราชพิธี พระบรมศพในหลวงรัชกาลที่ ๙ นี้ สะท้อนถึงความแนบแน่น ของสถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎรในแผ่นดิน

ISBN 978-616-7864-19-8

9 786167 864198

Thai PBS